

فهرست مطالب

- دبیر کنگره امناء الرسل تشریح کرد
- کنگره بین المللی امناء الرسل چرا و چگونه؟ | ۲ |
- ضرورت تعامل بین حوزه‌های علمیه قم و نجف از نگاه آیت الله موسوی الخراسان | ۴ |
- زندگینامه و آثار علمی آیت الله سید محمد مهدی موسوی الخراسان در یک نگاه | ۷ |
- ویژگی‌های علمی آیت الله موسوی الخراسان | ۱۲ |
- معرفی کتاب | ۱۶ |
- ویژگی‌های اخلاقی و شخصیتی آیت الله موسوی الخراسان | ۱۸ |
- آیت الله موسوی الخراسان از نگاه علما، محققان و پژوهشگران حوزوی | ۲۱ |
- گزارشی از برگزاری کنگره علمی امناء الرسل در عراق | ۲۶ |
- حسن ختام | ۴۲ |
- گزارش تصویری | ۴۳ |

ویژه نامه توسعه گفتمان دو حوزه بزرگ قم و نجف
با تجلیل از مقام علمی
آیت الله سید محمد مهدی موسوی الخراسان

هفته نامه افق حوزه
آذرماه ۱۴۰۱ | ربیع الثانی ۱۴۴۴
نوامبر ۲۰۲۲ | ۴۸ صفحه

صاحب امتیاز: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه

مدیر مسئول و مسئول مرکز رسانه
و فضای مجازی حوزه‌های علمیه: محمدرضا برته
سردبیر: رمضانعلی عزیزی
با همکاری: هیئت تحریریه،
دبیرخانه علمی و بین المللی کنگره امناء الرسل

امور هنری: سیدامیر سجادی
کارشناس فنی چاپ: مصطفی اویسی
چاپ: گلریز

تلفن: ۰۲۵-۳۲۹۰۰۵۳۸
نمبر: ۰۲۵-۳۲۹۰۱۵۲۳
نشانی: قم، بلوار جمهوری
کوچه ۲، پلاک ۱۵
صندوق پستی: ۳۷۱۸۵/۴۳۸۱

پایگاه اینترنتی: www.ofoghawzah.ir
پست الکترونیک: info@ofoghawzah.ir
کانال ایستا و سروش: [@ofogh.howzah](https://www.instagram.com/ofogh.howzah)

کنگروه علمی امناء الرسل

مرکز
رسانه‌ها
و فضای مجازی
حوزه‌های علمیه

دبیر کنگره امناءالرسول تشریح کرد

کنگره بین المللی امناءالرسول چرا و چگونه؟

دبیر کنگره بین‌المللی امناءالرسول گفت: در کنگره بین‌المللی آیت‌الله موسوی الخراسان تمام برنامه‌ها و سیاست‌های کمیته‌های علمی، اجرای و تشریفات در ایران و عراق به صورت همزمان و همگام با یکدیگر پیش رفته است. حجت‌الاسلام والمسلمین رضا اسکندری دبیرکنگره (امناءالرسول) با بیان این که هدف اصلی از برگزاری کنگره، تعامل علمی حوزه‌های علمیه سراسر جهان است گفت: اگر چه حوزه‌های فراوانی در سطح جهان فعال است اما مهم‌ترین حوزه‌های علمیه، حوزه نجف با پیشینه هزار ساله است و بزرگانی که دارای تعالیم دینی و معارف قرآنی و اهل‌بیتی در آن تربیت شده از این حوزه به اقصی نقاط جهان انتشار یافته است.

وی اضافه کرد: حوزه قم نیز از قدمت زیادی برخوردار است و طی صد سال گذشته از زمان آیت‌الله العظمی حائری رحمته‌الله‌علیه رشد چشمگیری داشته و روز به روز بر رشد، شکوفایی و بالندگی آن افزوده گردیده است و به خصوص بعد از پیروزی انقلاب در ابعاد گسترده پژوهشی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و علمی به اوج خود رسید و در حال حاضر طلابی از اقصی نقاط جهان در حوزه علمیه قم تحصیل می‌کنند.

همچنین در استان‌های مختلف ایران، حوزه‌های علمیه‌ای فعالی داریم که فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی خوبی دارند و نیز در کشورهای نظیر لبنان، افغانستان، هندوستان، پاکستان و حتی کشورهای اروپایی بستری برای رشد و تعالی طلاب و دانش‌پژوهان دینی ایجاد شده است.

دبیر کنگره امناءالرسول یکی دیگر از اهداف برگزاری این کنگره را معرفی بزرگان حوزه‌های علمیه که در زمینه‌های علمی، تبلیغی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی در ابعاد مختلف نقش مهمی ایفا کردند دانست و گفت: باید شخصیت‌های

حَقُّوْضِیْدِ

نشده است. از این رو لازم بود که مجموعه آثار و کتب ایشان را احیا کنیم لذا مجموعه کتب ایشان را بررسی کردیم و کلیه کتب ایشان جمع‌آوری شد و هم‌اکنون به برکت این اقدام مبارک ۴۶ جلد کتب معظم‌له تحت عنوان «موسوعه آیت‌الله موسوی الخراسانی» از طریق کنگره منتشر شده و در مراسم کنگره عراق رونمایی و به ایشان تقدیم گردید. شش جلد کتاب دیگر هم موجود است که مقدمات چاپ آن فراهم شده است.

حجت‌الاسلام والمسلمین اسکندری با اشاره به فراخوان مقالات در ایران و عراق گفت؛ خوشبختانه در این خصوص با استقبال خوبی مواجه شدیم تا امروز ۵ جلد کتاب با عنوان «مجموعه مقالات» در ایران آماده کردیم و در هنگام برگزاری کنگره در ایران رونمایی خواهد شد و فضایی حوزه عراق هم «مجموعه مقالات» آماده کردند که آنها نیز در نجف منتشر خواهد شد.

وی تصریح کرد: مهم‌ترین ویژگی این کنگره که پیشینه نداشته ایجاد دو دبیرخانه مستقل در حوزه علمیه قم و نجف است، اما در بخش کمیته‌ها و محتوا هماهنگ و منسجم فعالیت کردند.

در ایران قریب ۱۲ نهاد حوزوی و فرهنگی، عضو اصلی این کنگره‌اند و نهادهایی هم به عنوان همکار انتخاب شدند و در عراق نیز نهادهایی کنگره را دنبال می‌کنند لذا در مجموع ۳۰ نهاد علمی در ایران و عراق با هم منسجم و هماهنگ هستند و آیت‌الله اعرافی نیز ریاست این کنگره را به عهده دارند. تمام نهادهای عضو به عنوان شورای سیاست‌گذاری حضور دارند لذا اغنای علمی فراگیری در کنگره با حضور فضلا و علمای ایران و عراق ایجاد شده است.

دبیر علمی کنگره علمی اماناء الرسل در پایان متذکر شد: حوزه‌های علمیه برادران و خواهران قم، جامعه المصطفیٰ العالمیه، مجمع جهانی اهل‌بیت (علیهم‌السلام)، مجمع جهانی تقریب، مؤسسه تحقیقات نور، سازمان فرهنگ و ارتباط اسلامی، مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام) و همچنین وزارت ارشاد از ارکان کنگره و از جمله نهادهای فعال به عنوان محور این حرکت در ایران بودند. همچنین آستان قدس رضوی (علیهم‌السلام) و آستان حضرت معصومه (علیها‌السلام)، معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم جزء همکاران کنگره به شمار می‌آیند.

بزرگ شناخته شوند و آن‌ها را از زوایای مختلف به مسلمانان جهان معرفی کنیم. یکی از مهم‌ترین بُعد شخصیتی علمای بزرگ شخصیت اخلاقی و معنوی آن‌ها است و این انسان‌های بزرگ دارای سجایای اخلاقی ارزشمندی بودند و ویژگی اخلاقی آن‌ها زبانزد دیگران نیز بوده است.

حجت‌الاسلام والمسلمین اسکندری با بیان این که یکی دیگر از خصوصیات علما، تلاش علمی مضاعف بوده است، افزود: بزرگان فراوانی داریم که از آن‌ها صدها جلد کتاب باقی مانده و عمر خودشان را صرف به دست آوردن معارف دین و تحقیق و پژوهش در عمق معارف دین کردند و آن را در اختیار نسل‌های بعدی قرار دادند.

دبیر کنگره علمی اماناء الرسل گفت: نقش سیاسی و اجتماعی علمای ما در طول تاریخ مورد توجه بوده از جمله آنها شهید اول و شهید ثانی علمای بزرگی که زندگی، فعالیت و آثارشان امروزه برای ما طلاب، فضلا و مردم درس آموز است. وی با بیان این که کنگره با نگاه بین‌المللی تشکیل شده، ادامه داد: در برنامه کنگره ده محور موضوعی پیش‌بینی شده که در سال‌های آتی بر اساس این محور شخصیت‌ها را شناسایی و از آن‌ها تقدیر می‌کنیم. علاوه بر بُعد فقه، تفسیر قرآن، شناخت مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام)، جهاد و ظلم‌ستیزی، تبلیغ و ترویج دین، هجرت و فعالیت‌های تقریبی و دیگر ابواب این کنگره طراحی شده است.

حجت‌الاسلام والمسلمین اسکندری به مبتکر این طرح اشاره کرد و گفت: با توجه به این که مبتکر این طرح حوزه علمیه قم بود لذا بنا گذاشتیم که در مرحله نخست از شخصیت‌های حوزه نجف شروع کنیم و با انجام بررسی‌های کارشناسی به این نتیجه رسیدیم که این حرکت مبارک را از آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخراسانی آغاز شود. چرا که بزرگان زیادی در خاندان آیت‌الله موسوی الخراسانی نقش علمی ایفا کردند؛ پدر ایشان از اساتید برجسته حوزه نجف و از شاگردان آیت‌الله نائینی بود و در زمان حضور حضرت امام خمینی (علیه‌السلام) در نجف نیز با ایشان همراهی می‌کردند.

وی پیرامون فعالیت‌های علمی آیت‌الله موسوی الخراسانی گفت: تا امروز بیش از ۵۰ جلد از کتب آیت‌الله موسوی الخراسانی منتشر شده اما ایشان تألیفات فراوانی در موضوعات مختلف حدیثی، رجالی، تاریخی، کلامی و بعضاً فقهی دارند و قریب به ۵۰ جلد از کتب ایشان هنوز منتشر

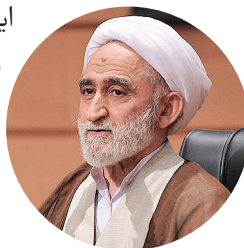

ضرورت تعامل بین حوزه های علمیه قم و نجف از نگاه آیت الله موسوی الخراسانی

▲ خلاصه تعامل میان دو حوزه علمیه و ضرورت آن

آیت الله رضا استادی

این تعامل هم یک عنوان بزرگ و کار عجیبی نیست. تعامل یعنی مثلا؛ در نجف مجلات فراوانی منتشر می شد و هنوز هم می شود. اما شما مراجعه کنید ببینید در آن مجلات از ایرانیها کسی مقاله نوشته؟ یا در مورد احیای آثار که آیت الله موسوی الخراسانی دنبال کرده اند، کسی از ایران برای احیا و تصحیح آثار به ایشان مراجعه کرده اند که موازی کاری صورت نگیرد؟ خلاصه این که تعامل علمی سراغ نداریم. باید حرف هایی که این جا مطرح می شود، آنجا هم مطرح شود.

نکته دیگر این که از همه جای ایران برای تحصیل به نجف رفته اند، ولی از نجف کسی نیامده این جا تحصیل کند. از حوزه های اصفهان به آن عظمت می رفتند نجف، از خود قم با این که آیت الله العظمی بروجردی رحمته الله علیه بود باز هم بعضی ها رفتند نجف. از حوزه های مشهد می رفتند نجف... این تعامل، معنی اش این است که بگوییم در نجف و سامرا چه می گذشت؟

حقیقت پیدا

می‌فرمودند که بلاشک دین حکومت دارد. من حتی در فرانسه که بودم سئوالی که پرسشگران از ما داشتند، این بوده که به نوعی بخواهند به این اختلاف دامن بزنند و من تصریح می‌کردم که حوزه‌های علمیه بر اساس آن رسالتی که از مکتب اهل بیت علیهم‌السلام بر دوش آن‌ها گذاشته شده، در تبیین معارف دینی مکمل هم هستند. در پاسخ به پرسش‌هایی در حوزه‌های مختلف از جمله احکام با نگاه اجتهاد پویا، پاسخ دادن به شبهات و مسائل دیگر، مکمل همدیگر هستند.

▲ ضرورت تعامل بین حوزه‌های علمیه از دیدگاه آیت‌الله موسوی الخرسان

حجت‌الاسلام والمسلمین رضا مختاری

آیت‌الله موسوی الخرسان علاوه بر کارهای علمی، دیدگاه‌های روشنی در مسائل سیاسی اجتماعی دارند. مثلاً آن سال‌ها ما زیاد راجع به تقرب بین اهل سنت و شیعه تبلیغ کردیم و کار

درستی هم هست. ایشان می‌گوید: علاوه بر این، تقرب درون مذهبی هم لازم داریم. وقتی ما در داخل مذهب تقرب و انس و الفت نداشته باشیم و چنددستگی و دعوای طایفه‌ای و داخلی داشته باشیم، تقرب بین مذاهب خیلی برای ما فایده ندارد و دردی دوا نمی‌کند. علاوه بر تقرب مذاهب، تقرب درون مذهبی هم شرط است و لازم...

ایشان در مقاله «تصحیح بعض المفاهیم الخاطئة» (منتشرشده در شماره ۹ و ۱۰ مجله کتاب شیعه) باز اشاره می‌کند: به همان نکته‌ای که عرض کردم و می‌گوید: ما امروز بیشتر از تقرب بین مذاهب، به تقرب درون مذهبی نیازمندیم. در همین مقاله گفتند: «ونحن اليوم بحاجة الى التقرب بين الشيعة انفسهم اكثر من التقرب بينهم وبين الفرق اخرى» خیلی بیشتر از تقرب بین شیعه و سنی؛ کما اینکه یکی از محورهای مؤتمر هم، همین نکته است. تقرب بین حوزه‌های شیعی و اینکه حوزه‌های شیعی از هم بیگانه نباشند؛ یعنی قم از نجف، نجف از قم و... بیگانه نباشند. همه این‌ها باید ارتباطات وسیع داشته باشند. ایشان می‌گوید: «كما نحن بحاجة الى التقرب بين الحوزات الشيعية المنتشرة في النجف الاشرف وقم المقدسة ومشهد المقدسة»

این‌جا تقریباً شروع شده که حرفهای آن‌ها را مطرح می‌کنند و روی آن کار می‌کنند. از زمان امام خمینی ره تقریباً این شروع شد که آیت‌الله نائینی ره را مطرح کردند و ... آن طرف هم در نجف یادم است که آیت‌الله اصفهانی ره (در جلسات درس و بحث) به حاج شیخ عبدالکریم ره ایراد (علمی) می‌گرفت که آیت‌الله شیخ محمدعلی اراکی هم در درس این‌جا جواب می‌داد. تعامل علمی معنی اش این است که حرفهای این‌جا در آن‌جا و حرف‌های آنجا در اینجا مطرح شود. و اگر اشکالی هست دوا در مطرح نشود بلکه با خود شخص تماس گرفته شود و از او سوال شود که جواب اشکال را دارد یا نه. این ان شاء الله از حالا انجام بشود که تا به حال انجام نشده است. تعامل معنی اش این است که حرف‌ها مطرح شود، یعنی این‌که اشکال می‌کند او هم جواب بدهد. این از الآن به بعد باید شروع شود، چه احیای آثار و چه مسائل مستحدثه.

باید مقالات مختلف، رد و بدل شود. مسافرت‌های مختلف انجام شود، حتی برای تدریس به آن‌جا بروند و از آن‌جا بیایند. شاید این کنگره‌ها باعث شود این اتفاق بیفتد.

▲ ضرورت تقویت تعاملات میان حوزه‌ها با توجه به تهدیدهای موجود

استاد رمضانی گیلانی

یکی از تهدیدهای مهمی که الآن دارند روی آن کار می‌کنند، عبارت است از اختلافی که بین حوزه نجف با حوزه قم دارند ایجاد می‌کنند؛ اینکه حوزه نجف یک حوزه دینی است و حوزه قم یک حوزه سیاسی است. اینکه مثلاً برخی مسیرشان، مسیر به اصطلاح جدایی دین از سیاست است، حالا به لحاظ عملی نه به لحاظ تئوری؛ چون به لحاظ تئوری غالب نگاه حوزه نمی‌تواند این باشد؛ برای اینکه همه معتقد به حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند. اعتقاد به این امر یعنی پذیرفتن برنامه حکومتی برای دین؛ حالا آیا در زمان غیبت می‌تواند یا نمی‌تواند؟ ما یک وقتی می‌خواهیم در اصل دین نسبت بدهیم که اصلاً اصل دین حاکمیت را برمی‌تابد یا نمی‌تابد؟ امام ره

و کربلا المشرفة والکاظمية المقدسة وغيرها فانهم مادام جميع من الشيعة الامامية الاثني عشرية فلا مبرر للاختلاف على الامور ثانوية؛ ما همه شیعه امامی اثنی-عشری هستیم. باید متحد باشیم. امور ثانوی نباید سبب اختلاف بشود در بین حوزه‌ها؛ درحالی‌که ما یک محور اصلی و اساسی داریم؛ یعنی شیعه امامی اثنی‌عشری.

البته نباید عدم توفیق ما در تقرب بین مذاهب منجر شود به عدم توفیق در تقرب بین حوزه‌های علمیه. ایشان می‌فرمایند: «دارالتقرب بین المذاهب الاسلامیة» که در زمان آیت الله العظمی بروجردی رحمته الله تأسیس شد و خیلی‌ها امیدها داشتند به این دارالتقرب که کارهایی صورت بگیرد، آن را دشمن و قلمهای مسموم و ماجور (مزدور) دشمن نگذاشت به اهداف خودش برسد.

حالا دارالتقرب به اهداف خودش نرسید، (اما) ما تقرب بین حوزه‌های شیعه و تقرب درون مذهبی را باید تقویت کنیم. و یکی از وجوه عملی تقرب بین حوزه‌ها که خود ایشان هم به آن ملتزم بودند همین است که هم با فضلی ایرانی از قدیم ارتباط وسیع داشتند که زبان فارسی از آن‌ها یاد گرفتند و بسیاری از علمای حوزه علمیه قم از رفقای ایشان هستند. ایشان فرمودند یک بار در سال ۳۰ شمسی زمان دکتر مصدق به ایران سفر کردند و غیر از آن هم ممکن است آمده باشند و یکی هم چند سال پیش سفری داشتند که ما هم خدمتشان در قم رسیدیم.

پس این یک محور از دیدگاه‌های ایشان است که علاوه بر تقرب بین مذاهب باید تقرب بین حوزه‌های شیعه هم باشد و اطلاع دارند از آثار علمی حوزه‌ی قم، مطالعه می‌کنند و مراجعه می‌کنند و نقد می‌کنند این خودش یک وجه از وجوه تقرب بین حوزه‌هاست.

▲ ضرورت تقویت همکاری و هم‌افزایی حوزه‌های علمیه در شرایط فعلی دنیا

حجت‌الاسلام والمسلمین ربانی میانجی

حجت‌الاسلام والمسلمین ربانی میانجی در رابطه با ضرورت تقویت همکاری و هم‌افزایی حوزه‌های علمیه در شرایط فعلی دنیا و جهان اسلام چنین می‌گوید: ما اکنون در وضعیتی هستیم که ضرورت تعامل دانشی شیعه در عرصه‌های بین‌المللی و جهانی یک انتظار و توقع دور از ذهنی نیست. همچنین بحث نقش‌آفرینی پیروان مکتب اهل بیت علیهم‌السلام در جهان علم و دانش باید مبتنی باشد بر یک سری پیوست‌های علمی و بنیادینی که این پیوست‌ها، هم باید توسعه پیدا کند، هم به‌روز باشد و هم تولیدی باشد؛ ما اگر به‌عنوان

پیروان مکتب اهل بیت علیهم‌السلام می‌خواهیم در مجامع و عرصه‌های جهانی در کنار مدعیان دیگر عرصه‌های دانش سرفراز باشیم، طبیعتاً باید پیوست‌های ادعایمان و مدخل‌های فکری مان به‌گونه‌ای باشد که در جهان امروز قابل عرضه باشد. نمی‌توانیم پیوست‌های مبتنی بر اندیشه‌های صدسال پیش یا دوپست سال پیش یا مربوط به قرون اولیه اسلام را عرضه کنیم. همچنین ما در رابطه با گفتمان‌های جدیدی که امروزه آغاز شده، به‌عنوان گفتمان‌های تمدنی لازم است، از حوزه‌ها انتظار ورود افزون‌تر به این مباحث را مطالبه‌گری داشته باشیم و خواسته بشود که همچنان که مستحضر هستید، مطالبات جدی در آن (حوزه)‌هایی که مسئولین و زعمای هستند، مطرح می‌شود. طبیعتاً این انتظار از حوزه‌ها به صورت فردی قابل تحقق نیست. این نقش‌آفرینی‌ها به این شکل که هر حوزه‌ای به صورت فردی ورود پیدا کند، قابل تحقق نمی‌باشد و باید و الزاماً به یک سری هم‌افزایی‌ها و مشارکت و تعاملات جریانی در قالب کلان‌اقدام‌ها میان حوزه‌ها توجه بشود. این حرکتی که به‌عنوان کنگره امناء‌الرسال تعریف شده و مورد توجه بسیاری از مسئولین و زعمای مراکز قرار گرفته، با نگاه ایجاد رویه‌های تعاملی، ایجاد رفتارهای مشارکتی و هم‌افزایی‌های دانشی میان حوزه‌ها در صدد ایجاد این گفتمان و ادبیات است.

تقویت

زندگینامه و آثار علمی آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخرسان در یک نگاه

آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخرسان، در بخشی از شرح حال خویش که در سال ۱۴۲۷ قمری در مقدمه برخی از کتاب‌هایش ذکر کرده است، چنین می‌نویسد: «... خداوند متعال بر من منت نهاد و مرا در طلب علم توفیق بخشید و علاقه به علم را از ابتدای جوانی به دلم الهام فرمود و اکنون به مقداری از عمر رسیده‌ام که می‌توان در مورد من گفت: «کشتی که زمان برداشتش رسیده!» پس از خداوند متعال طلب عفو و رضوان دارم و چند سطر در مورد زندگینامه‌ام می‌نویسم:

من در نجف اشرف در تاریخ نهم رجب ۱۳۴۷ قمری متولد شده‌ام. در میان پدر و مادری بزرگوار پرورش یافتم که خداوند در این باره به ایشان جزای خیر دهد که با وجود دشواری‌های زندگی مرا به نیکی پروردند...

به مکتب رفتم؛ درحالی‌که قبل از اینکه به مکتب‌خانه بروم مادرم علیه‌السلام به من خواندن آموخته بود ... و دوران تحصیل را در کلاس‌ها گذراندم که آخرین آنها در مدارس «منتدی‌النشر» بود. در کنار آن، دروس حوزه را به روش سنتی شروع کردم و دروس سطح و خارج را در حوزه علمیه گذراندم.

در کنار این، مجالس علمی هم بود که حقیقتاً بهترین مدرسه است؛ یکی از این مجالس جلسه‌ای بود که مرحوم پدرم به مدت سیزده سال هر روز عصر برگزار می‌کرد. همچنین مجلسی علمی که هر پنج‌شنبه صبح در خانه ما برگزار می‌شد که مدت بیشتری استمرار داشت. من در این مجالس با آداب جلسات علمی و گفت‌وگو با اساتید آشنا شدم و گوشه‌ای از این مطالب را در کتاب «ذکریاتی فی حیات» نقل کرده‌ام...

آیت‌الله موسوی الخراسان در کنار حضرت امام خمینی علیه السلام

علاقه من به کتاب از زمانی آغاز شد که درباره صحابی گران قدر، حبرالامة، ابن عباس نوشتیم؛ درحالی‌که حتی یک کتابی را که در این موضوع نیازم را برآورد، نداشتیم؛ به جز کتاب شرح نهج البلاغه ابن ابی‌الحدید معتزلی و مروج الذهب مسعودی و بعضی از مجلدات بحارالانوار که در کتابخانه پدرم علیه السلام بود.

و توفیق یافتیم، کتاب‌هایی تألیف نماییم و بر تعدادی از کتاب‌هایی که دیگران نوشته بودند، مقدمه بنویسم و یک کتاب و برخی از مباحث را از فارسی به عربی ترجمه نمایم و بحث‌ها و مطالبی در فنون گوناگون معرفت مانند: فقه، تفسیر، حدیث، رجال، تاریخ، انساب و آداب دارم.

من زندگی‌م را بررسی کردم و چیزی که می‌گویم، از روی غرور علمی و مباهات نیست. تجربه من در زندگی موفق و مفید بوده است و به نظر من، بهترین روش برای زندگی طالب علم این است که با تکیه به خداوند رحیم و کریم استقامت ورزد و تمام توان خود را مصروف درس و کتاب کند و رسیدن به هدف را بدون پیمودن طریق، آرزو نکند. علم متاع اختصاصی گروهی یا ارث کسی نیست که از پدرش به او برسد. چه بسیار انسان‌های شریفی که به‌خاطر علمشان بر بزرگان و صاحب‌منصبان بزرگی یافتند.

گاهی در ذهن و دلم اموری می‌گذشت که مرا برای راحت شدن درونم به تکاپو می‌انداخت که آنها را به نظمی در آورم که گاهی هم مقید و تسلیم قواعد شعر و عروض نیست؛ ولی از آن حال حکایت می‌کند و از این مطالب نوشتاری جمع شده که آن را دیوان نامیده‌ام.

از نعمت‌های خداوند بر من این بوده که توانستم، هوای نفسم را از افتادن در امور فریبنده که در زندگی فرصت‌های بسیاری را فراهم می‌آورد، نگهدارم و از این امور رویگردان باشم که مبادا به سقوط و بدی عاقبت و حساب گرفتار شوم....»

حَقِيقَةُ

استاد

دانش‌های ابتدایی و سطوح را از پدرم و شیخ محمدرضا عامری، سید محمود حکیم، شیخ محمدعلی تبریزی، شیخ علی سماکه حلی و شیخ صادق قاموسی رحمتهما الله فراگرفتم. سپس از محضر درس آیات عظام سید ابوالقاسم خوئی (م ۱۴۱۳ق)، سید عبدالهادی شیرازی (م ۱۳۸۲ق) و سید محسن حکیم (م ۱۳۹۰ق) رحمتهما الله بهره بردم. مشایخ من در نقل حدیث و روایت عبارتند از مرحوم پدرم و شیخ محمد محسن، معروف به آقابزرگ تهرانی (م ۱۳۸۹ق)، سید حسن بجنوردی (م ۱۳۹۵ق)، سید محمدصادق بحر العلوم (م ۱۳۹۹ق)، سیدعلی بهبهانی (م ۱۳۹۵ق)، سید عبدالاعلی سبزواری (م ۱۴۱۴ق)، سیدمرتضی خلخالی (م ۱۴۱۱ق)، سیدعلی بهشتی (م ۱۴۲۴ق) و از علمای اهل سنت: سید علوی بن عباس مالکی مکی، شیخ حماد انصاری، شیخ محمد ابی‌السرین عابدین مفتی شام، شیخ محمد صالح قادری شامی، سید بن حمزه نقیب شامی، الحبيب محمد بن علوی حضرمی مالکی و مجدالدین مؤیدی الیمانی می‌باشند. آیت‌الله موسوی الخراسان در این زندگینامه مختصر به نکات دیگر، از جمله مهمترین کتاب‌ها و آثار علمی خود تا آن تاریخ را برشمرد و در مورد برخی توضیحات مختصری داده‌اند که در ادامه به عناوین این کتاب‌ها اشاره خواهیم کرد.

آثار

تصحیح

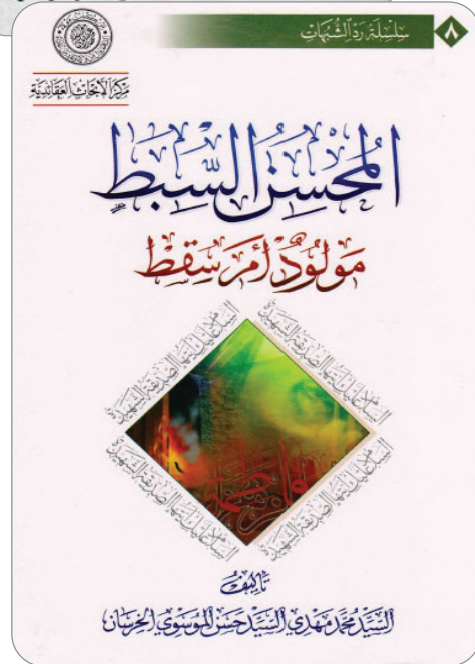
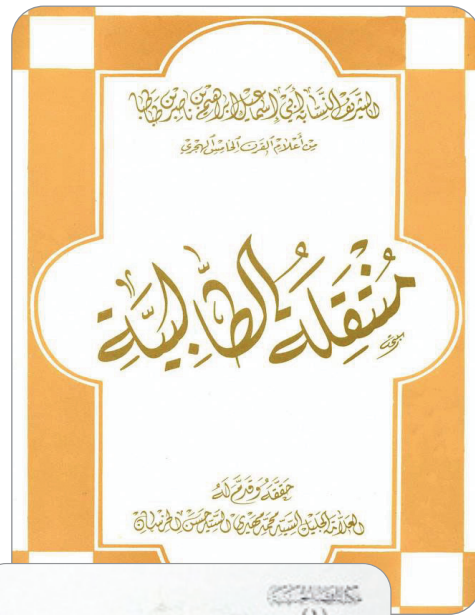
۱. موسوعه ابن‌ادریس حلی (م ۵۹۸ق)؛
۲. طب‌النبی ص، ابوالعباس مستغفری؛
۳. طب‌الأئمة ص، بروایة أبی‌عتاب عبدالله بن سabor الزیات والحسین ابنی بسطام النیسابوریین؛
۴. طب‌الرضا ص، معروف به رساله ذهبیه؛
۵. التوحید، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین، معروف به شیخ صدوق (م ۳۸۱ق)؛
۶. إكمال‌الدین وإتمام‌النعمة، شیخ صدوق (م ۳۸۱ق)؛
۷. امالی، صدوق (م ۳۸۱ق)؛
۸. عیون أخبار‌الرضا ص، از صدوق (م ۳۸۱ق)؛
۹. خصال، صدوق (م ۳۸۱ق)؛

۱۰. معانی‌الأخبار، صدوق (م ۳۸۱ق)؛
۱۱. ثواب‌الأعمال و عقاب‌الأعمال، صدوق (م ۳۸۱ق)؛
۱۲. اختصاص، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان، معروف به شیخ مفید (م ۴۱۳ق)؛
۱۳. تذکرة الألباب فی الأنساب، شیخ ابی جعفر احمد بن عبدالولی بی‌اندلسی (م ۴۸۸ق)؛
۱۴. منتقلة الطالبیة، ابواسماعیل ابراهیم بن ناصر بن طباطبا (از علمای قرن ۵ق)؛
۱۵. روضة‌الواعظین، محمد بن فثال نیشابوری (شهید ۵۰۸ق)؛
۱۶. إعلام‌الوری بأعلام‌الهدی، ابوعلی فضل بن حسن طبرسی (م ۵۴۸ق)؛
۱۷. مکارم‌الأخلاق، رضی‌الدین ابی‌نصر حسن بن فضل طبرسی (قرن ۶ق)؛
۱۸. البیان فی أخبار صاحب‌الزمان ص، حافظ ابی‌عبدالله محمد بن یوسف گنجی شافعی (کشته شده در ۶۵۸ق)؛
۱۹. فلاح‌السائل، رضی‌الدین ابی‌القاسم علی بن موسی، معروف به سید بن طاووس (۵۸۹-۶۶۴ق)؛
۲۰. الألفین فی إمامة أميرالمؤمنین علی بن أبی‌طالب ص، از جمال‌الدین حسن بن مطهر اسدی، معروف به علامه حلی (۶۴۸-۷۲۶ق)؛
۲۱. جواهر‌الأدب فی کلام‌العرب، علاء‌الدین بن علی اربلی؛
۲۲. تاریخ ابن‌الوردی، زین‌الدین عمر بن مظفر، مشهور به ابن‌وردی (م ۷۴۹ق)؛
۲۳. الکشکول، بهاء‌الدین محمد عاملی، معروف به شیخ بهائی (۹۵۳-۱۰۳۰ق)؛
۲۴. ینابیع‌المودّة، سلیمان بن ابراهیم بلخی قندوزی حنفی (۱۲۲۰-۱۲۹۴ق)؛
۲۵. نزهة‌الجلیس و منیة‌الأدیب‌الأنیس، از سید عباس بن علی موسوی مکی (۱۱۱۰-حدود ۱۱۸۰ق)؛
۲۶. صلاة‌الجماعة و یلیه صلاة‌المسافر، آیت‌الله شیخ محمد حسین غروی اصفهانی کمپانی (۱۲۹۶-۱۳۶۱ق)؛
۲۷. ذیل‌کشف‌الظنون؛
۲۸. بغیة‌الطالب فی إیمان أبی‌طالب ص، نوشته سید محمد بن حیدر موسوی؛
۲۹. تركة‌النبي ص، نوشته حماد بن اسحاق از دی مالکی

بغدادی (م ۲۶۷ق).

تألیفات

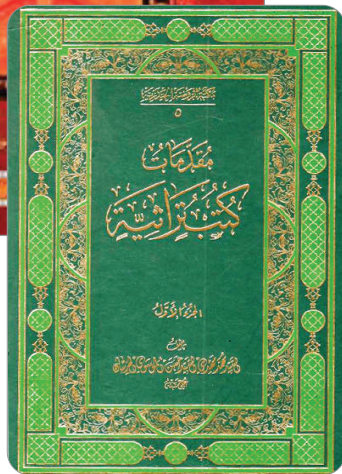
۱. موسوعة عبدالله بن عباس، حبر الأمة و ترجمان القرآن؛
 ۲. كشاف بلدان منتقلة الطالبيه؛
 ۳. السجود على التربة الحسينية؛
 ۴. على إمام البررة، شرح ارجوزه آيت الله خوئي؛
 ۵. المحسن السبط مولود أم سقط؟؛
 ۶. حى على خير العمل؛
 ۷. مقدمات كتب تراثيه؛
 ۸. غريب القرآن؛
 ۹. نهاية التحقيق فى ما جرى فى أمر فدك للصديقة والصدیق؛
 ۱۰. مزيل اللبس عن معجزتى شق القمر و رد الشمس؛
 ۱۱. نظرات فاحصة فى كتاب الطبقات الكبير، نوشته محمد بن سعد كاتب واقدى (م ۲۳۰)؛
 ۱۲. معجم شعراء الطالبين؛
 ۱۳. شذا العرف فى ضحايا الطف؛
 ۱۴. الظاهرة القرآنية فى نهج البلاغه؛
 ۱۵. المهدي الموعود عجل الله تعالى فرجه مولود و موجود؛
 ۱۶. سلوة الأفاضل فى المسائل والرسائل؛
 ۱۷. قلائد العقيان فى ما قيل فى آل الخرسان؛
 ۱۸. على المحك، صحابة و صحاح؛
 ۱۹. الكشف الصريح فى من رمى بالتجريح من رجال الصحيح؛
 ۲۰. ذكرياتى فى حياتى؛
 ۲۱. المنخول والمخلخل من الشعر المهلهل (ديوان شعر)؛
 ۲۲. بعيداً عن السياسة، (ديوان شعر)؛
 ۲۳. جمع ديوان، سيد جعفر خرسان.
- اما مباحثى كه مى تواند به عنوان يك رساله مورد توجه قرار گیرند، به شرح زیر است:
۱. القناة المستقلة مستغلة أو مستغلة؛
 ۲. المشجر المبین لمن فى منتقلة الطالبين لابن طباطبا؛
 ۳. اللباب فى تشجير تهذيب الأنساب للعبيدلى؛
 ۴. نشوة الأمانى (ارجوزه ای در نسب است)؛

آیت‌الله موسوی الخراسان در کنار آیت‌الله العظمی خوئی رحمتهما علیهما

۴. تعریب خاورشناسان بخشی از معجم المستشرقین که اوراقی خورده‌شده از آن به جا مانده است (مربوط به ایام جنگ جهانی دوم)؛
و مواردی دیگر که اکنون در خاطر ندارم....

۵. تعریب فصل من تاریخ قم للحسن بن محمد بن حسن قمی (م ۳۷۸ ق) (ترجمه بخشی از تاریخ قم)؛
۶. وجیزة النبأ (ارجوزه‌ای است درباره رسول اکرم صلی الله علیه و آله و آل عبا علیهم السلام که بسیاری از آن مفقود شده است)؛
۷. شعرالحماني العلوی؛
۸. التنویة فی المختومین ب«ویه»؛
۹. بیان الدلائل العلیلة فی الأخبار الدخیلة (نقد و ردی است بر آنچه که صاحب قاموس الرجال نوشته است)؛
۱۰. منتخبات المهدی من کتاب المجدی، نوشته عمری در نسب؛
۱۱. خدیعة الشوری؛
۱۲. الأبناء الثلاثة بأقلام أنصارهم، ابن تیمیه، ابن عبدالوهاب، ابن مسعود؛
۱۳. من هنا و هناك (منتخباتی از دیدگاه‌های نویسندگان، نکات جالب و فتاوی عجیب).
اما آثاری که از بین رفته و جز بخشی از آنها باقی نمانده است:
۱. منتخبات التدوین والضيافة مع الإضافة؛
۲. أسانید الطوسی فی أمالیه (از آن دفتری بدون مقدمه به جا مانده است)؛
۳. المستند الوجیه فی أسانید الفقیه فی قصاصات (بخشی از آن از بین رفته است)؛

ویژگی‌های علمی آیت‌الله موسوی الخرسان

یکی از ابعاد برجسته شخصیت آیت‌الله موسوی الخرسان بعد علمی و پژوهشی ایشان است که شناخت خصوصیات آن و روش علمی ایشان، می‌تواند، راهنمای خوبی برای پژوهشگران و عالمان باشد. در این بخش، به برخی از ویژگی‌ها و روش علمی ایشان که مورد توجه مصاحبه‌شوندگان گرانقدر قرار گرفته، اشاره می‌کنیم.

تسلط کامل به مقدمات و اصول پژوهش

آیت‌الله رضا استادی

برای تحقیق، شرط اول ملا شدن است. کسی که در یک رشته‌ای بخواهد تحقیق کند، اگر در آن رشته سواد کافی نداشته باشد، به جایی نمی‌رسد؛ یعنی کاری انجام می‌دهد که کامل نیست. خوشبختانه ایشان دوران تحصیل را خوب گذرانده است؛ یعنی کسی است که از بیست سالگی شروع به تحقیق مورد قبول کرده است. آن‌طور که من در کتاب دیدم، ایشان هنوز بیست ساله نشده بوده که درس‌های حوزوی را خوانده و مشغول تحقیق راجع به ابن عباس شده است. خود ایشان می‌گویند: من همان روزها که این کار را دنبال می‌کردم، در یک جلسه‌ای درس آیت‌الله سید عبدالهادی شیرازی رحمته‌الله علیه بود، من پیش آیت‌الله اردوبادی رفتم که کارم را ارائه بدهم که ببیند، چطور است و این باعث شد که ایشان هم در حضور من به آقا گفت: ایشان کاری شروع کرده که کار خوبی است و آقا سید عبدالهادی برای من تقریظ نوشت. این تقریباً برای ۷۰ سال پیش است؛ یعنی کسی که از بیست سالگی شروع کند، به تحقیق و طوری هم تحقیق کند که مرحوم اردوبادی بیسند و آقای سبزواری هم

ایشان تأسف می‌خورد و می‌گوید: اگر این را بلد بودیم، طور دیگر کار می‌کردیم.

▲ خدمت به حوزه تاریخ و اصلاح تحریفات

استاد رضائی گیلانی

یکی از خدماتی که ایشان انجام داد و به نظر من، هنوز هم جای کار دارد، حوزه تاریخ است. ایشان به تاریخ اسلام و تاریخ تشیع خدمت کرد. می‌دانید که در حوزه تاریخ ما نقل داریم، نقل و تحلیل داریم، نقل و تحلیل و تطبیق هم داریم. در این بخش اول، ما مواجه با تحریف بوده‌ایم. حالا تحلیل و تطبیق ممکن است، از دیگران هم انجام پذیرفته باشد؛ ولی در حوزه نقل ما مواجه با تحریف بودیم. یکی از مهم‌ترینش، همین عاشورا بود. چطور تاریخ عاشورا مورد تحریف قرار گرفته؛ این باید احیا می‌شد. البته ایشان در زمینه‌های دیگر وارد احیای تاریخ شد. لذا من فکر می‌کنم که این خدمتی که ایشان به حوزه تاریخ کرد، یکی از برجستگی ایشان و از خدمات ارزنده و ارزشمندی بود که ایشان داشت.

به نظر من یکی از اهدافی که ایشان داشت، این است که جلوی برخی از تحریف‌ها را هم بگیرد. مثل کاری که ایشان منحصراً در رابطه با ابن عباس انجام داد که کسی این کار را انجام نداد و ۲۱ جلد شده است. این خدمت بزرگی به همه مسلمانان بوده نه فقط حوزه شیعی؛ ابن عباس را احیا کرد و شخصیت والای او را در نزد شیعیان هم برجسته کرد؛ چون بالأخره ایشان را به عنوان حیرالامة یا ترجمان قرآن می‌دانستند؛ یعنی یک خدمت بزرگی را به همه مسلمانان کرد؛ یعنی به همه آن شبهات پاسخ داد و آن تحریف‌هایی هم که بود، با این کار علمی پاسخ داد. ضمناً کارهای دیگر یا خدمات دیگری هم در همین کتاب جناب ابن عباس محقق شد. مثل جریان حضرت ابی طالب علیه السلام

▲ مروری بر آثار علمی آیت‌الله موسوی الخراسانی

حجت‌الاسلام والمسلمین رضا مختاری

آثار علمی ایشان دو قسم است؛ یک قسم تصحیح آثار گذشتگان است. مهم‌ترینش، موسوعه ابن‌ادریس است و یک قسم، تألیفات مستقل و آثار علمی مستقل که مهم‌ترینش، موسوعه عبدالله بن عباس است که در ۲۱ جلد در سال‌های اخیر چاپ شده است.

تقریظ بنویسد، پیداست که مقدمات کارش خوب بوده، یعنی اگر بناست، ادبیات و فقه و اصول بخواند، خوانده است و لااقل مقطع ده ساله دوره طلبگی را که بعضی کوتاه‌تر و بعضی طولانی‌تر می‌گذرانند، ایشان به خوبی گذرانده بوده و بعد شروع به تحقیق کرده است.

▲ مقدمات عمیق، علمی و روشنگر

استاد نجم‌الدین طبسی

گاهی مقدمه‌ای که نوشته می‌شود، سطحی است. (در این حد که) نویسنده کتاب فلانی است، چه زمانی به دنیا آمد و چه زمانی رحلت کرد. یک وقتی نه، شخص با خود کتاب، با مبنای مؤلف و با اسنادی که مؤلف دارد، آشناست. این آقا که می‌خواهد مقدمه بنویسد، با یک کسی که مقدمه سطحی نگر می‌نویسد، فرق می‌کند. ایشان چون خودش محقق، مورخ، محدث، ملا و فقیه و اصولی است، وقتی امثال ایشان قلم دست می‌گیرند، به‌عنوان مقدمه‌نویسی، یک سری شبهات مهم را از کتاب و از مؤلف دور می‌کنند و یک سری واقعیاتی که فقط با مطالعه کتاب - اگر طرف اهل مطالعه باشد - می‌تواند به این نکات برسد، در اختیار قرار می‌دهد.

مثلاً برای مکارم‌الاخلاق مقدمه نوشته و افشاگری کرده است. مکارم‌الاخلاق اولین بار که در مصر به بازار آمد و چاپ کردند، در آن دست بردند و تصرف کردند. هر کجا که عن‌الصادق علیه السلام بود، حذف کردند. هر کجا صحبت تسبیح فاطمه زهرا علیها السلام است، حذف کردند. هر کجا صحبت امیرالمؤمنین علیه السلام است، اسم خلفا را می‌برند. یک دخل و تصرف بی‌موردی انجام دادند. ایشان در چند صفحه آدرس می‌دهد و می‌گوید: چاپ قبلی این بوده و این چاپ جدید است.

یکی از دوستان می‌گفت: من خدمت ایشان بودم و کامپیوتر را به ایشان عرضه کردم. یک آهی کشید و گفت: اگر این کامپیوتر و این روش را قبل بلد بودیم، طور دیگری می‌نوشتیم و کار می‌کردیم؛ این عنایت خدا به ایشان بوده که با یک امکانات محدود، این همه کار کرده است؛ ولی باز

آیت الله موسوی الخراسان علاوه بر عبدالله بن عباس و موسوعه ابن ادريس و مقدمات كتب تراثیه، آثار متعدد دیگری دارد که چاپ شده و قسمتی هم هنوز چاپ نشده است؛ از جمله آثار چاپ شده ایشان «نهایة التحقیق فی ما جرى فی امر فدک للصدیقة والصدیق بالنص والتوثیق» است که راجع به موضوع فدک است و مسائلی که بین حضرت صدیقه طاهره علیها السلام و خلیفه اول رد و بدل شد؛ کتابی بسیار عمیق و تحقیقی راجع به فدک است. کتاب دیگر ایشان «مزیل اللبس فی مسألتی شق القمر و رد الشمس»، راجع به موضوع شق القمر که مربوط به رسول خدا صلی الله علیه و آله است و رد الشمس که مربوط به امیرالمؤمنین علیه السلام است. راجع به این دو تا موضوع یک کتاب مستقل نوشته اند. راجع به حضرت محسن یا محسن کتاب «المحسن السبط مولودام السقط» را نوشته است که مربوط است به حضرت صدیقه و فرزندشان محسن که سقط شده است. از جمله آثار علمی ایشان که همه اش هم چاپ نشده، حواشی بر بسیاری از کتاب های منبع است که قسمتی از آنها را ما موفق شدیم آماده و چاپ کنیم؛ از جمله حاشیه بر الذریعه که در مجله کتاب شیعه چاپ کردیم و بعضی از کتاب های دیگر، منتها بر بسیاری از منابع تاریخ اسلام و کتاب های شیعه و غیرشیعه ایشان حواشی دارند که یک وقت خدمتشان عرض کردم، این حواشی را می خواهیم. ایشان قریب به این مضمون گفت که یک ماه بیاید نجف اشرف و در کتابخانه همه کتاب ها را ببینید و حواشی را عکس برداری کنید و هرچه می خواهید منتشر کنید... و هنوز هم در این سن و سال، باز مشغول تألیف و تحقیق هستند و الآن مشغول تألیف کتابی در زندگی امام حسن مجتبی علیه السلام است، ظاهراً در شش جلد و پیرایه هایی که در کتب تاریخی در این باره هست و این مطلبی که مشهور شده در تاریخ که امام حسن علیه السلام مطلق بودند و زن های زیادی داشتند و طلاق می دادند، این را به تفصیل رد کرد و گفته است، این از جمله ساخته های بنی امیه است که وارد میراث تاریخی شده و به تفصیل این را بحث کرده و اثبات کرده است.

▲ شیوه مواجهه آیت الله موسوی الخراسان با شبهات علمی و گزینش موضوعات پژوهشی حجت الاسلام والمسلمین ربانی میانجی

یکی از ویژگی هایی که حضرت آیت الله سیدمهدی موسوی الخراسان دارد و در مشی عالمانه ایشان می توانیم ملاحظه کنیم، حضور ایشان در عرصه پاسخ به شبهات و هجمه هایی است که نسبت به دین اتفاق می افتد. ما این را بسیار پررنگ می بینیم؛ یعنی ایشان در جای جای مسائلی که احساس کرده که لازم است که در آنجا ورود پیدا کند، (مثلاً ایشان در رابطه با رد الشمس، محسن شهید، اذان و اینکه آیا پیدایش اذان چگونه است، در رابطه با حضرت بقیه الله الاعظم رضی الله عنهما و ... که شبهه بوده)، ورود پیدا کرده است.

اما نکته حائز اهمیتی که در اینجا در این جلسه به عنوان یک نگاه راهبردی می توان به آن پرداخت، این است که ایشان در پاسخ به این شبهات، فقط شبهه را مطرح نکرده و اینکه فقط بخواهد پاسخ مستقیم آن مسئله را بدهد؛ بلکه ایشان به یک نگاه جریانیه که در اینجا اتفاق افتاده، توجه کرده است؛ مثلاً یک نگاه موسوع و یا به تعبیری نگاه راهبردی بنی امیه این بوده که با محوریت امیرالمؤمنین علی علیه السلام، هرکسی که به این محور متصل است، چه بعد از امیرالمؤمنین علیه السلام، چه در زمان ایشان و یا قبل از آن حضرت، یک برنامه سازماندهی شده و یک برنامه جریانیه از سوی جریان پلید اموی صورت گرفته که این شخصیت ها تخریب شوند و حتی بعضی جاها به گونه ای سندسازی شده است که وانمود کنند، اتفاق افتاده است که در میان ما هم، برخی افراد متأثر شده اند.

من با همین نگاه جریانیه عرض کنم، این جریان اموی به قدری شروع به سندسازی و از بین بردن یک سری اسناد کرده است (مثلاً در رابطه با حضرت ابوطالب علیه السلام می توانیم چنین چیزی را ببینیم). اینکه در رابطه با حضرت ابوطالب حتی در میان ما هم، عده ای کم کاری کرده اند، می توان گفت که این، برگرفته از آن نگاه جریانیه است. یا مثلاً در رابطه با ابن عباس مطالبی گفته شده است که بعضی جاها خود ما هم، از این مطالب متأثر هستیم؛ اما اگر ما با این نگاه پیشینی و با این نگاه جریانیه بنی امیه توجه کنیم، می بینیم که در اینجا این ها چه نگاه منسجم و

چه برنامه‌ای را برای اینکه امیرالمؤمنین (ع) را از یارانش و کسانی که به او متعلق هستند، خالی کنند، داشته‌اند و این، خیلی معنا پیدا می‌کند.... نگاه آیت‌الله موسوی الخرسان در این رابطه یعنی احیای کسانی که متعلق به امیرالمؤمنین (ع) و یا وابسته به این بزرگوار هستند، بسیار ارزشمند است پس می‌خواهم باز هم به این مسئله تأکید کنم که نگاه جریان‌ی و نگاه اینکه ایشان به‌هنگام جریان‌ها را شناخته و پاسخ مناسب را داده است.

موسوی الخرسان هم، در آن مدرسه بود و اتاقش مجمع برخی از علما، ادبا و شعرا بود که برخی از آنان از بغداد برای دیدارش و استفاده از ایشان می‌آمدند؛ مانند علامه شیخ محمدحسن آل یاسین. اکنون هم ایشان جمعه‌ها مجلسی دارند که در آن طلاب، ادبا و فضلا می‌آیند و نکات و پرسش‌هایی در مورد مسائل مختلف تاریخی و ادبی و نسخ خطی و مانند آن مطرح می‌کنند.

سید محمد مهدی موسوی الخرسان یک دایرةالمعارف کامل است. هیچ‌کس از ایشان سؤال نمی‌کند که ایشان از او عذرخواهی کند و ردش نماید و هیچ‌کس چیزی نمی‌خواهد که ایشان جواب ندهد. اگر در آن زمان نتواند، زمان دیگری را برای اجابت به او وعده می‌دهد.

چه برنامه‌ای را برای اینکه امیرالمؤمنین (ع) را از یارانش و کسانی که به او متعلق هستند، خالی کنند، داشته‌اند و این، خیلی معنا پیدا می‌کند.... نگاه آیت‌الله موسوی الخرسان در این رابطه یعنی احیای کسانی که متعلق به امیرالمؤمنین (ع) و یا وابسته به این بزرگوار هستند، بسیار ارزشمند است پس می‌خواهم باز هم به این مسئله تأکید کنم که نگاه جریان‌ی و نگاه اینکه ایشان به‌هنگام جریان‌ها را شناخته و پاسخ مناسب را داده است.

▲ آخرین شاگرد مکتب شیخ آقابزرگ طهرانی

دکتر کامل سلمان الجبوری

آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخرسان، آخرین شاگرد مکتب شیخ آقابزرگ طهرانی است که با ایشان مدرسه شیخ آقابزرگ به اتمام می‌رسد. آشنایی من با ایشان

حدود نیم‌قرن پیش شروع شد. وقتی که من زیاد به دیدار سید عبدالعزیز طباطبایی یزدی که مدیر مسئول مکتبه سید یزدی بود، می‌رفتم و در خلال این مدت سید

بررسی

موسوعه عبدالله بن عباس

موسوعه عبدالله بن عباس، که با نام کامل «موسوعه عبدالله بن عباس حبرالامه و ترجمان القرآن» شناخته می‌شود، از مهمترین آثار موجود درباره عبدالله بن عباس است. این کتاب در ۲۱ جلد، تألیفی از آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخرسان می‌باشد که در سی و چهارمین جایزه کتاب سال، برنده جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران شد. به‌گفته مؤلف، تألیف این اثر، ۷۰ سال به طول انجامیده است.

موضوع کتاب

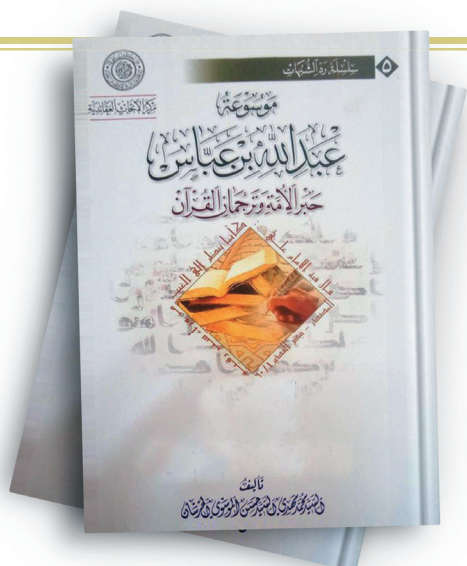
موضوع کتاب، اطلاعاتی است که از عبدالله بن عباس در منابع مختلف موجود می‌باشد. مؤلف در این اثر سعی نموده است تا علاوه بر بیان روایاتی که عبدالله بن عباس نقل کرده است، به بیان گزارش‌های تاریخی منقول از وی و همین‌طور اتفاقاتی که عبدالله در آن دخیل بوده است، بپردازد. در این اثر با بیان روایاتی از زندگانی عبدالله، تشیع و ارادت او به اهل بیت علیهم‌السلام را نتیجه‌گیری کرده است. مؤلف در بخش‌های پایانی کتاب به نظریات پژوهشگران درباره شخصیت عبدالله بن عباس پرداخته و از این دیدگاه، به شرح جایگاه او پرداخته است.

کلیات

این کتاب در ۲۱ جلد و چهار بخش کلی تدوین شده است که هر کدام از آنها با عنوان حلقه، نام‌گذاری شده‌اند:

حلقه اول که بیشترین حجم کتاب را شامل می‌شود، به بیان جایگاه قبیله قریش و اصل و نسب آنها و تأثیرگذاری عبدالله بن عباس در وقایع تاریخی زمان خود پرداخته است.

در حلقه دوم، نویسنده به بیان نظریات عبدالله پرداخته و کاری تحقیقی را درباره اعتقادات وی به‌صورت پژوهش در روایات منقول از وی شروع کرده است. در این بخش نویسنده، تشیع عبدالله را اثبات می‌کند. حلقه سوم: که به‌نوعی منبع‌شناسی،

کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی اثر محسوب می‌شود، به بیان آثار منسوب به عبدالله بن عباس و اقدامات پژوهشی بر روی آن کتاب‌ها و موارد مشابه صورت گرفت است.

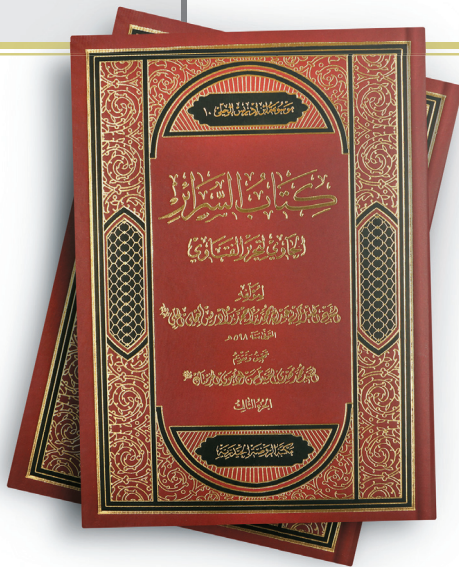
در حلقه چهارم، به بیان اختلافات درباره شخصیت و اعتقادات عبدالله بن عباس پرداخته شد است. از دیدگاه جرح و تعدیل علمای رجال شیعه تا دیدگاه خاورشناسان غربی را شامل می‌شود. مؤلف دو جلد از این حلقه را به رفع اتهام دستبرد عبدالله بن عباس از بیت‌المال در زمان ولایت بر بصره اختصاص داده است.

مشخصات ظاهری و محتوایی

این کتاب در چهار حلقه تدوین شده که مؤلف هر حلقه را در ۵ جلد جای داده است. تنها حلقه آخر کتاب یک جلد اضافه داشته که مجموعاً این موسوعه را ۲۱ جلدی کرده است. جلد آخر کتاب به‌نوعی خاتمه و معرفی موسوعه محسوب می‌شود.

دلیل نگارش

مؤلف درباره انگیزه و هدف از تألیف کتاب می‌نویسد: «خلفای اموی به‌طور خاص با بنی‌هاشم، از جمله با ابن‌عباس دشمنی داشتند. بعدها هم که عباسیان به حکومت رسیدند، علاوه بر امویان، عباسیان رقیب، حَسَنیان، خوارج و حتی یهودیان و مسیحیان

و خلاصه تمام گروه‌های مخالف خلفای عباسی، شروع کردند به دشنام دادن به کل خاندان عباس؛ از جمله عبدالله. اکنون من تلاش کرده‌ام از ملغمه گزارش‌های له و علیه ابن عباس، صواب را از ناصواب جدا کنم.» باید توجه داشت که مؤلف در این اثر، تنها به دنبال بیان حقائق و یک گزارش بی‌طرفانه نیست و در این بین به هدف و انگیزه جاعلان نیز پرداخته است. تألیف این کتاب نزدیک به ۷۰ سال به طول انجامیده است.

موسوعه ابن‌ادریس الحلی

کتاب ۱۴ جلدی موسوعه ابن‌ادریس اثر ابی‌عبدالله محمد بن احمد بن ادریس العجلی الحلی معروف به ابن‌ادریس می‌باشد که شامل کتاب‌های مختلف در موضوعات فقهی، تفسیری و اعتقادی است که توسط آیت‌الله محمد مهدی موسوی الخراسان گردآوری و تحقیق شده است. کتاب «أجوبة المسائل و رسائل فی مختلف فنون المعرفة»، مشتمل بر دویست و چهل و یک مسئله پیرامون مسائل مختلف فقهی و غیرفقهی می‌باشد.

این مسائل از طرف عالم بزرگ شیعه مرحوم ابن‌ادریس حلّی مطرح گردیده و توسط شاگرد وی، شیخ جعفر بن احمد بن حسین بن قمرویه حائری، جمع‌آوری و به زبان عربی نوشته شده است.

ساختار

مسائل مذکور بعد از بیان مقدمه‌ای از سوی محقق، یکی پس از دیگری بیان شده‌اند.

اولین مطلبی که مؤلف به ذکر آن پرداخته، مسئله اجماع و نگاه امامیه به این دلیل شرعی می‌باشد.

دومین مسئله درباره خنثی است. آیا به‌هنگام تقسیم ارث، خنثی مذکور محسوب می‌شود یا مؤنث؟ و...

مسئله سوم در مورد تنازعی است که در مورد مالی صورت می‌گیرد که در دست یکی از دو طرف بوده؛ لکن هر دو برای گفته خود بینه دارند.

مسئله چهارم در مورد مردی است که خطاب به هر چهار زن خود گفته: والله لا وطئتک کلک؛ یعنی به خدا قسم همه شما را وطی نخواهم کرد؛ حال اگر یکی از آنها را یا سه‌تای آنها را وطی کند، چه حکمی خواهد داشت؟...

مسئله پنجم درباره تصحیح لفظ دومة‌الجندل است؛

مؤلف با استناد به کلام چندتن از بزرگان لغت، به تبیین این مسئله پرداخته است.

مسئله ششم، یکی از مسائل اختلافی در میان فقها، حکم طلاق سه‌باره در مجلس واحد می‌باشد که آیا اثر سه طلاقه بر آن مترتب می‌شود یا خیر، به خاطر بودنش در مجلس واحد، ارزش و اعتباری نخواهد داشت؟

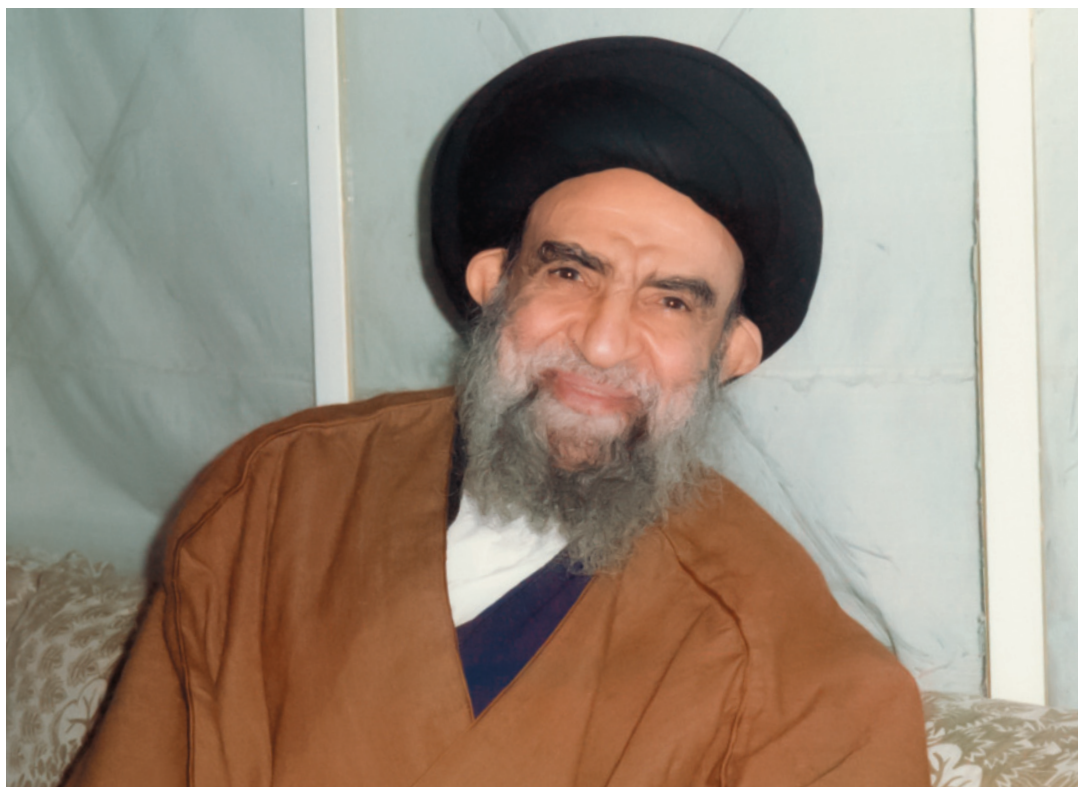
مسئله هفتم در مورد شخصی است که در رکعت دوم نماز ظهرش سلام داده، بعد فراموش کرده و نماز عصر را خوانده است؛ حال که متذکر شده، نماز عصرش چه حکمی دارد؟ در مسئله هشتم، حکم غسل جنابت و اینکه آیا این غسل واجب است یا مستحب، مطلب دیگری است که درباره آن توضیح داده شده است.

مسئله نهم در مورد استخدام کودکی است که نه‌تنها بالغ نشده؛ بلکه به سن ده سالگی هم نرسیده است.

آیا این استخدام در وضو و امثال ذلک، حکم استخدام یک شخص را خواهد داشت یا نه؟ حکم همین بچه در خرید و فروش، عنوان مسئله بعدی می‌باشد.

تا این جا ده مسئله اول کتاب بود که غالباً بحث از احکام مشکل‌دار فقهی است.

در ادامه عنوان پاره‌ای از مسائل کتاب را که دارای اهمیتی خاص می‌باشند، ذکر می‌نماییم: حکم کسی که با پول حلال مخلوط به حرام بدون دادن خمس به حج رفته، حکم وکالت در تزویج دختر باکره‌ای که پدر ندارد، اکتفا به شاهد واحد در دین، وصیت و وکالت، بحثی راجع به تعداد ائمه اطهار علیهم‌السلام که دوازده نفر می‌باشند، بحثی در ثواب زیارت امام حسین علیه‌السلام و...

ویژگی‌های اخلاقی و شخصیتی آیت‌الله موسوی الخرسان

حَقِّقْ بَصِيرَةً

اخلاق اسلامی، تجلی علم و ایمان راستین است که در اعمال و رفتار اشخاص بروز و ظهور پیدا می‌کند و از استحکام بنیان‌های معرفتی و سلامت و صدق درونی عالم و نافع بودن علم او نشان دارد.

تخلیق به همین اخلاق است که موجب تمایز علمای عامل و توفیق ایشان در راهنمایی و دعوت عملی به خوبی‌ها و پاکی‌ها بوده است.

یکی از مهمترین ابعاد زندگی آیت‌الله موسوی الخرسان جنبه‌های اخلاقی و معنوی و سیره و سلوک عملی ایشان است که در ادامه، با برخی از ویژگی‌های ممتاز ایشان آشنا می‌شویم.

عمل به دانسته‌ها

آیت‌الله محسن اراکی عضو شورای عالی حوزه‌های علمیه

آیت‌الله موسوی الخرسان از جمله شخصیت‌هایی است که به آنچه می‌دانند، عمل می‌کنند و آنچه را می‌آموزند، پیاده می‌کنند. این بزرگترین آموزه اخلاقی انسان‌سازی است که اساسش هم تعالیم اهل بیت علیهم‌السلام است. آن فرمایش حضرت علی علیه‌السلام که مضمونش این است که «معلم الناس و مؤدبهم اولى بتأديب نفسه و تعليمها من تأديب غيره و تعليمهم»؛ کسی که می‌خواهد مردم را تأدیب کند و به مردم معارف الهی و اخلاقی را بیاموزد، خود ابتدا باید پایبند به این مبادی اخلاقی و به این تعالیم باشد و آنچه را که عمل می‌کند، به مردم تعلیم دهد. این کار در دل، اخلاق و

می‌گویم: من این را در زندگی‌ام چشیده‌ام. خیلی چیزها را ما نمی‌فهمیم؛ ولی بعضی‌ها را انسان می‌فهمد: «واما بنعمة ربك فحدث»؛ اگر انسان برای خدا درس بخواند، تأمین است و مشکلی نخواهد داشت. هرچه الآن این را می‌گوییم: برخی از طلاب و فضلا باورشان نمی‌شود که مگر می‌شود؟ گفتیم: برای خیلی‌ها شده است. یکی از دوستان مان می‌گفت: من رزاقیت خداوند را در زندگی خودم چشیده‌ام. اعتماد زایدالوصفی که در وجود ایشان در تحصیل علم بوده؛ یعنی خودشان را سپردند به حضرت حق و معامله‌ای با حضرت حق کردند (نکته قابل توجهی است).

و مورد دیگر هم، دل‌سپاری به حضرات معصومین علیهم‌السلام است. ایشان نجف و کنار مرقد مطهر امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام بوده که خود آن، خیلی چیزها می‌آورد.

گشاده‌دستی در بذل معلومات و کتب ارزشمند

حجت‌الاسلام والمسلمین محمد الحسنون

خصوصیت دیگری که آیت‌الله موسوی الخراسان دارد، جود و کرم ایشان است. ایشان آنچه دارد، از معلومات و کتاب‌های ارزنده، چه چاپ‌شده و چه خطی را در اختیار دیگران قرار می‌دهد. بدون آنکه از ایشان درخواست کنند. گاهی شما سراغ کسی می‌روید و از او می‌خواهید که معلومات یا کتاب یا نسخه خطی را که دارد، در اختیار شما بگذارد؛ اما سید موسوی الخراسان، قبل از آنکه محقق از ایشان بخواهد، اطلاعاتی که دارد و نیز کتاب‌های چاپ‌شده یا خطی خود را به محققان هدیه داده و بذل می‌کند.

ایشان کتابخانه بزرگی دارند که کتاب‌های چاپ‌شده و خطی زیاد و مجلات فراوانی در آن وجود دارد. این خصوصیت؛ یعنی بخشش و کرم و دادن تراث و کتب به سایر محققان، کمتر نزد اشخاصی که به کار تراث اهتمام دارند و نسخ خطی و کتاب‌ها را در اختیار دارند، به این صورت دیده می‌شود و معمولاً کتاب‌ها را به این آسانی به دیگران نمی‌دهند. به یاد دارم که یکی از ملاقات‌های من با ایشان وقتی بود که روی موسوعه علامه محمدجواد بلاغی

در رفتار مردم اثر می‌کند. این نکته آن نفوذ کلامی است که علمای ما در دل مردم دارند. یک رئیس کلیسای انگلیسی می‌گفت: نمی‌دانم نکته نفوذ کلام علمای شما چیست؟ به او گفته شد: نکته این است که علمای ما به آنچه می‌گویند: عمل می‌کنند و لذا مردم می‌دانند که علمای ما راست می‌گویند و صادق هستند در آنچه می‌گویند. این صدق علمای ما، نفوذ کلام آن‌ها را در بین جامعه تأمین می‌کند.

اخلاص، توفیق الهی، توکل و توسل به

معصومین علیهم‌السلام

استادرمضانی گیلانی، دبیرکل مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام

نکته مهم در زندگی ایشان اخلاص است؛ اخلاص ایشان در این خدمات داشته است؛ چون اخلاص به عمر انسان برکت می‌دهد. چه اینکه در رابطه با مال هم همین‌طور است. می‌گویند مال پاک برکت می‌آورد. بعضی‌ها می‌گفتند: همین کاری که دیگران می‌کردند، ما می‌کردیم؛ ولی او خیلی بالا رفت و ما هنوز نرفتیم. این به خاطر آن اخلاص بوده است و شاید احتیاط‌هایی که داشته‌اند. در رابطه با شیخ انصاری رحمته‌الله معروف است که می‌گفت: من از آن حلوهای نسیه که هم‌جبره‌ای‌ها می‌خوردند، نخوردم. به این جهت که نمی‌دانستم، عمرم کفاف کند که بتوانم بدهی خودم را بدهم. امثال این بزرگان به واسطه این اخلاص و دقت‌ها، مدیریت بر زمان داشتند؛ یعنی این‌ها را می‌گوییم: ابن‌الوقت. یک مقدار بالاتر که می‌شود، می‌گوییم: ابوالوقت؛ یعنی وقتی که شما تحلیل کنید این شخصیت را، می‌بینید این کتاب‌ها را اگر بخواهیم به صورت استاندارد بررسی کنیم، عمرش این مقدار کفایت نمی‌کرد و باید بیشتر عمر می‌داشت. باید ۱۵۰ سال عمر می‌کرد تا این‌ها را می‌نوشت؛ لذا بر وقت خودشان تسلط داشتند.

نکته بعدی توفیق الهی بود. مرحوم علامه می‌فرمودند که غیر از آن ویژگی‌هایی که انسان باید برای تفسیر داشته باشد؛ ولی یک از عناصر مؤثر در تفسیر، توفیق الهی است که این هبة‌الله است. این از جانب خدا باید باشد...

یکی از نکته‌های دیگری که در زندگی علامه موسوی الخراسان باید نگاه کنیم، اعتماد به خدا در تحصیل علم بوده است. الآن با بعضی مکرر صحبت می‌کنم و

کار می‌کردیم و من زندگینامه علامه بلاغی را نوشته بودم و می‌خواستم، آن را به صورت مستقل هم چاپ کنم. هنگامی که من این مطلب را به ایشان گفتم، پیش‌دستی کردند و اطلاعات جدیدی از علامه بلاغی به من دادند که در هیچ‌کدام از مصادری که درباره ایشان بحث کرده، وجود نداشت. معلومات آیت‌الله موسوی الخراسان در زمینه تراث و رجال و تراجم منحصر در آنچه در کتاب‌ها بوده، نیست؛ بلکه نتیجه شنیده‌ها و مشاهدات ایشان است؛ زیرا ایشان عمری طولانی دارند - که خداوند بر عمر شریفشان بیفزاید - و با بسیاری از بزرگان هم‌دوره بوده‌اند. به همین خاطر ایشان، خاطرات و معلومات گوناگونی در ذهن دارند که در بسیاری از کتاب‌ها وجود ندارد و این بسیار مهم است؛ همچنان‌که اطلاعاتی که در مورد علامه بلاغی به من دادند، در کتاب‌ها نبود و حاصل مشاهدات و شنیده‌های شخص ایشان بود که من در چاپ دوم زندگینامه علامه بلاغی آوردم. بنابراین ایشان ابتدا و بدون آنکه از او چیزی بخواهید، یا بپرسید اطلاعاتشان را بذل می‌کنند.

▲ شخصیت اخلاقی، متواضع و پارسا

حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمدعلی بحر العلوم

از صفات ویژه آیت‌الله موسوی الخراسان، زهد در زندگی و تواضع کامل و دوری از شهرت و خودستایی است. سید موسوی الخراسان، طبیعت‌شان طبیعتی خاکی است و لذا هر چیزی که این طبیعت را مخدوش و آلوده کند، از آن دوری می‌کند و خود را با همین خصوصیات حفظ کرده و شخصیت خود را با حرمت علم حفظ می‌کند و از هر چیزی که ایشان را از این وضع دور کند، پرهیز می‌کند. دوری از تمایلات و محافظت بر هویت و شخصیت دینی که داشته‌اند و محافظت از آداب اهل بیت علیهم‌السلام که از پدر و مادرشان و از جوار امیرالمؤمنین علیه‌السلام آموختند، باعث شده که ایشان در شرایط مختلفی که حوزه علمیه گذرانده، از هر کسی که بخواهد (تنها)، از این زندگی دنیا بهره‌بردار، دوری کنند که نشان از یک ملکه خلقی عالی است که محافظت از شخصیت علمی و دینی ایشان را موجب شده است؛ لذا وقتی ایشان را می‌بینیم، دائماً متذکر اخلاق اهل بیت علیهم‌السلام می‌شویم. نزد بسیاری از مردم روزگار، این دوری از دنیا عجیب و غریب است؛ اما این اخلاق یک عالم است که از زخارف دنیا دوری می‌گزیند و حامل و متوجه علم است. علم و عالم را مقدم می‌دارد و در همه جا دنبال کتاب و تحقیق است.

آیت‌الله موسوی الخرسان

از نگاه علما، محققان و پژوهشگران حوزوی

یکی از ابعادی که در مورد آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخرسان قابل توجه است، انتساب ایشان به یکی از خاندان‌های ریشه‌دار و متشخص عراق؛ یعنی خاندان الخرسان است. اگرچه در این ویژه‌نامه مختصر، توفیق معرفی تفصیلی نیست؛ اما به جهت آشنایی اجمالی نظرات برخی از مصاحبه‌شوندگان درباره شخصیت علمی و جایگاه اجتماعی این خاندان و به‌ویژه شخصیت آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخرسان را مرور می‌کنیم.

خاندان اهل علم، فضل و محترم

آیت‌الله حسینی بوشهری

دبیر شورای عالی حوزه‌های علمیه

خاندان آل خرسان و آل معصوم (سید ابوالحسن معصوم بن حسن حائری جده‌اعلی سادات آل خرسان)، از شخصیت‌هایی هستند که در طول تاریخ حیات نجف اشرف و

عراق مورد تکریم و احترام بوده‌اند.

ما چند شخصیت این‌گونه داریم؟ شخصیتی که برای یک کتاب (یک دوره بیست و یک جلدی درباره عبدالله بن عباس) هفتاد سال وقت می‌گذارد و سرمایه‌گذاری می‌کند. از عبدالله بن عباس اگر در عرف متعارف و حتی حوزه‌های ما بخواهند بحث کنند، ممکن است یک جلد کتاب بنویسند. ایشان اول راجع به عبدالله بن عباس چهار جلد کتاب می‌نویسد، تقریظ هم بر این کتاب نوشته می‌شود؛ ولی بعد احساس می‌کند که مسائل دیگری وجود دارد و باید رفع شبهاتی بکند و مسائلی را تدوین بکند. چهار جلد او به

بیست و یک جلد تبدیل می‌شود.

این شخصیت بزرگ با همه آثار و احاطه و تسلطی که دارد، مورد احترام اساتیدش بوده است؛ مثل مرحوم آیت‌الله‌العظمی حکیم، آیت‌الله‌العظمی خوبی، آیت‌الله‌العظمی آقا سید عبدالهادی شیرازی رحمته‌الله و شخصیت‌هایی از این دست و در هر عصر و دوره‌ای مورد احترام خاص بوده است؛ اصلاً خاندان آل خراسان و آل معصوم، از شخصیت‌هایی هستند که در طول تاریخ حیات نجف اشرف و عراق مورد تکریم و احترام بوده‌اند.

هزاران درس و هزاران پیام برای ما حوزویان

خیلی از ماها مکه می‌رویم در حد یک زیارت؛ زیارتی انجام می‌دهیم مناسکی انجام می‌دهیم، قبر مطهر نبی اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه بقیع علیهم‌السلام و سایر اماکن مقدسه را زیارت می‌کنیم؛ ولی جوینده علم دنبال این است که اینجا عالمی دارد یا ندارد؟ بعد از اینکه قبر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را زیارت می‌کند و اعمال واجب یا مستحبش را تحت عنوان عمره انجام می‌دهد، جستجو کرده است که علمای دانشگاه‌های مختلف اینجا هستند یا نه؟ به سراغ کسی به نام عطاس می‌رود و بعد از سه سفر متوالی، این آدم را از نزدیک می‌بیند و این بزرگوار می‌آید و کتابی به نام «تذکره‌الالباب باصول الانساب» از آثار شیخ ابوجعفر احمد بن عبدالولی بتی بلنسی اندلسی را به آیت‌الله موسوی الخراسان می‌دهد و می‌گوید: شما راجع به این کتاب تحقیق کنید. آیت‌الله موسوی الخراسان می‌گوید: در سفر بعدی که رفتم، این کتاب را با تحقیق به او دادم. آن چنان شادمان و خوشحال شد که مرا مورد تکریم قرار داد. یک عالم اهل سنت ساکن مکه این چنین با یک عالم شیعی ارتباط برقرار می‌کند و به مکانت و جایگاه او پی می‌برد.... هنوز که هنوز است، ایشان در این سنین مشغول نوشتن و تحقیق است. اینها برای ما حوزویان هزاران درس و هزاران پیام به همراه دارد.

خاندان علم و فضیلت و اخلاق

آیت‌الله محسن اراکی

آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخراسان، خود یکی از قله‌های علم و دانش است در حوزه نجف و در همه عالم تشیع و هم از بیت علم و تقواست. مرحوم پدرشان آیت‌الله سید حسن موسوی الخراسان آثار علمی خوبی دارد و از جمله آثار علمی ایشان تحقیق کتاب من لایحضره الفقیه مرحوم صدوق است و آن تعالیقی که بر مشیخه الفقیه دارد که بسیار ارزنده و حاکی از عمق علمی مرحوم آیت‌الله موسوی الخراسان است.

مرحوم آیت‌الله حاج سید حسن موسوی الخراسان، از جهات متعدد انسان برجسته و کم‌نظیری بود؛ از جهات علمی یک فقیه کارگشته مسلط بر مبانی و از لحاظ عبادت و زهد و آن بعد عرفانی هم، واقعاً انسان کم‌نظیری بود. هیچ‌گاه شما مرحوم آیت‌الله سید حسن موسوی الخراسان را بدون ذکر نمی‌دیدید. از آن عالمانی بود که دائم‌الذکر و منقطع الی‌الله بود. آدم وقتی ایشان را می‌دید، کاملاً احساس می‌کرد، با یک شخصیتی روبه‌رو شده که گرچه در این جهان زندگی می‌کند؛ اما متعلق به بالاست. فضای زندگی این بزرگان فضایی، برتر از فضای عادی زندگی ما بود. این کاملاً احساس می‌شد و لذا سخن این‌ها سخن اثرگذاری بود. نصایح این‌ها نصایح اثرگذاری بود. کافی بود برای اینکه انسان به یاد آخرت بیفتد، اینکه یک نگاهی به چهره مرحوم آیت‌الله سید حسن موسوی الخراسان بیندازد. واقعاً مصداق برجسته «من یدکرکم الله رؤیته» بود و از مصادیق برجسته این روایت، مرحوم آیت‌الله سید حسن موسوی الخراسان بود.

پدر آیت‌الله موسوی الخراسان با کفن خودش، استادش را دفن کرد

استاد نجم‌الدین طبسی

سخن از شخصیت نادر و کم‌نظیر حوزه‌های مقدسه شیعه است. سخن از یکی از ذخایر حوزه‌ها و مفاخر شیعه است؛ سخن از یکی از محققان بزرگ و نامی مکتب اهل بیت علیهم‌السلام است؛ آیت‌الله محقق علامه سید محمد مهدی

تبدیل

که به استقبال امام رفته بودند، ایشان را تا کربلا همراهی کردند که امام چند روزی هم در کربلا بودند و بعد به نجف تشریف آوردند. من یک وقت وارد صحن مقدس امیرالمؤمنین علیه السلام شدم و دیدم آن

قسمتی که مرحوم آیت‌الله حکیم نماز می‌خوانند، یک جمعیت زیادی از فضلا ایستاده‌اند و یک نفر هم عکسی بالا برده است.

نگاه کردم دیدم، عکس مرحوم امام است. او یک کاسب بازاری است

که عکس امام را بالا گرفته بود و وقتی به ایران آمد، او را دستگیر کردند و مدتی ساواک او را به خاطر این کار اذیت کرد. بعد منتظر بودند که امام از زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام بیرون بیایند و بروند به طرف منزل ایشان در خیابان قبله که همان شارع الرسول صلی الله علیه و آله باشد. صحنه بسیار زیبایی بود. اولین استقبالی که در دوران جوانی‌ام و اولین استقبال زیبایی که من دیدم، آن جا بود که فضایی حوزه دور امام را گرفته بودند و ایشان را تا منزل با سلام و صلوات بدرقه کردند. مرحوم امام در دو جا نماز می‌خواندند. یک در مدرسه مرحوم آیت‌الله العظمی بروجردی رحمته الله اول بازار بزرگ که یک مدرسه بسیار بزرگی بود که زمان صدام همه را خراب کردند؛ جز آن قسمت انتهایی مدرسه که چند حجره را گذاشتند و اسمش را هم عوض کردند. ایشان آن جا نماز مغرب را می‌خواندند و جای دومی که امام نماز می‌خواندند، نماز ظهر بود در مسجد شیخ انصاری رحمته الله. در مسجد شیخ انصاری ایشان روزی دو بار رفت و آمد داشتند، یک بار برای درس می‌رفتند پیش از ظهر و یک بار هم برای نماز ظهر می‌رفتند. تعامل حوزه با ایشان را می‌خواهم عرض کنم و اینکه مرحوم آیت‌الله سیدحسن موسوی الخراسانی که نماز ظهر و شب را در مسجد شیخ انصاری می‌خواندند، نماز ظهر را به امام رحمته الله واگذار کردند. ... یک وقت نزدیک اذان بود که دیدم، مرحوم والد ما، آیت‌الله سیدحسن موسوی الخراسانی رحمته الله در مسجد شیخ انصاری رحمته الله حاضر شد؛ درحالی‌که ایشان خود نماز جماعت داشت. عرض کردم: مگر شما نماز جماعت ندارید؟ فرمود چرا؟ عرض کردم: پس برای چه اینجا آمده‌اید؟ فرمود: بناست آقای خمینی نماز جماعت را از امروز در اینجا دایر کند و عده‌ای از آقایان

موسوی الخراسانی که روابط ما با این بیت از قدیم بوده و ارادت بنده به ایشان ارثی است ... شخصیتی در درجه غنای علمی ایشان کم است. اگر نگوییم نیست، می‌توانم بگویم نادر است.

خاطره‌ای شنیدنی

آیت‌الله سیدحسن موسوی الخراسانی رحمته الله در جلسه دیگری گفت: یک روزی من به آیت‌الله خوبی رحمته الله عرض کردم که می‌خواهم، برای خودم از پول کار و عملکرد خودم کفن بخرم؛ یعنی نمی‌خواهم سهم امام باشد. می‌خواهم از پول کار خودم باشد؛ لذا به آیت‌الله خوبی گفتم: اگر پولی غیر از سهم امام و خمس پیش شما هست، مثلاً پولی بابت زیارت نیابتی اگر نزد شماست، به من بدهید بروم زیارت کنم و پول کار خودم باشد. آقای خوبی گفتند: خمس بخواهی دارم؛ ولی این طور پولی ندارم. ایشان با گریه می‌گفت: شخص دیگری پولی به من داد و رفتم برای خودم یک کفن خریدم و با آب زعفران دعای جوشن کبیر را بر آن نوشتم. جوشن کبیر را با قلم‌نی روی کفن نوشتن زمان می‌برد، دو سه سال طول کشید تا این را با چه عشق و علاقه‌ای نوشتم به این نیت که این کفن و خلعت من است. گفت یک روزی من منزل بودم که گفتند: سیدنا الاستاد فوت شد. دیگر همه چیز از دست من رفت. بعد گفتند: بیایید برای غسل و کفنش؛ خودم رفتم ایشان را غسل دادم. خواستیم کفن کنیم، گفتند کفن نداریم. گفتم: مگر می‌شود؟! گفتم: بروید کفن مرا بیاورید. این را با گریه می‌گفت و می‌گفت: آیت‌الله خوبی آن روز که من درخواست کردم، یک پول نیابت به من بدهید که می‌خواهم کفن بخرم، می‌دانست که این کفن سهم خودش خواهد شد و با آن کفن ایشان به خاک سپرده شد ...

تکریم امام خمینی رحمته الله

و واگذاری اقامه جماعت مسجد به امام

حجت‌الاسلام والمسلمین محمدجواد مروجی طبسی

سال ۴۴ بود. وقتی که امام وارد نجف شدند، حوزه استقبال خوبی از امام خمینی رحمته الله کرد. بعضی‌ها تا کاظمین سراغ امام رفتند. بعضی از دوستان من می‌گفتند: وقتی که شنیدیم، ماشین گرفتیم و حرکت کردیم تا کاظمین رفتیم و امام را در مدرسه امام علی علیه السلام دیدیم و دوستانی

جمع شدیم و به احترام ایشان نماز را تعطیل کردیم و آمدیم، اینجا که پشت سر ایشان نماز بخوانیم. این هم از نحوه تعاملی که با ایشان داشتند.

▲ اهتمام به فاطمیه و اقامه مجلس عزای حضرت زهرا علیها السلام

حجت‌الاسلام والمسلمین محمد هادی یوسفی غروی، استاد حوزه علمیه قم

در ایام فاطمه مرحوم آیت‌الله سیدحسن موسوی الخراسان، یک مجلسی در بین طلوعین داشت. خود ایشان برای نماز صبح به مسجد شیخ انصاری رحمته الله علیه می‌رفت و از آن جا که به منزل برمی‌گشت، در منزل را که باز می‌کرد، دیگر نمی‌بست. منبری‌شان مرحوم آقا سیدجواد شبر نجفی از نسل سادات شبر بود؛ صاحب کتاب ارزشمند «مصایح‌الانوار فی حل مشکلات الاخبار»؛ انصافاً یک منبری ادیب و مجاهد در میان منبری‌های عراق بوده است و در ایام فاطمیه دو جا منبر احیاکننده برای ایام

فاطمیه می‌رفت. یکی در مجلس مرحوم سیدحسن موسوی الخراسان و این دو تا آقازاده‌هایش آقا سیدمهدی و آقا سید محمدرضا و دیگری، منزل مرحوم آقا سیدنصرالله مستنبط داماد بزرگ مرحوم آیت‌الله خوبی رحمته الله علیه.

▲ خادمان حدیث و تراث شیعه و اسوه‌های اخلاق

حجت‌الاسلام والمسلمین رضا مختاری، مدیر مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه

آل خراسان یکی از نقش‌ها و فعالیت‌های‌شان احیای آثار امامیه بوده است. پدرشان، برادر بزرگوارشان و خودشان، یکی از نقش‌هایشان این است و از حیث شخصیتی و اخلاقی هم، انصافاً خیلی برجسته هستند. در حوزه نجف اشرف، در زهد و ساده‌زیستی یک اسوه اخلاقی و رفتاری هستند.»

وی در جای دیگری نیز به آثار علمی این بزرگواران اشاره کرده است:

«... احیای تراث یا تحقیق نصوص یک کار علمی دقیق و سنگین است و شرایطی دارد که حالا مجال نیست، عرض کنم. شرط مهمش این است که مصحح باید متن را کاملاً بفهمد تا بتواند، صحیح را از غیر صحیح تشخیص بدهد. تا متن را درست نفهمد، تصحیح و احیا معنا ندارد. به هر حال خاندان آیت‌الله موسوی الخراسان در این زمینه هم، ید طولایی دارد. پدر بزرگوارش مرحوم آیت‌الله سیدحسن موسوی الخراسان فقیه، تهذیب و استبصار را حدود ۸۰ سال پیش، طبق شرایط و مقدمات آن زمان تصحیح کرد. بعد از آن بزرگوار فرزندش آیت‌الله سیدمهدی موسوی الخراسان در این جهت هم، کارهای فراوانی کردند.»

▲ فعالیت‌های کم‌نظیر علمی آیت‌الله موسوی الخراسان

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر رفیعی

عمر بابرکت ایشان تقریباً قریب به یک قرن قمری است. عمده عمرشان هم در تحقیق و بررسی کتب و آثار گذشته است. ۸ جلد «بحار» را تصحیح کرده‌اند. موسوعه ابن‌ادریس حلی رحمته الله علیه را نوشته‌اند. ایشان غالب کتاب‌های شیخ صدوق رحمته الله علیه را تصحیح کرده‌اند؛ مثل «معانی الأخبار»، «عیون»، «خصال»، «کمال‌الدین» و... ایشان آدم پرکاری هستند؛ حتی در منابع اهل سنت هم به تحقیق پرداخته‌اند؛ مثلاً «البیان» گنجی شافعی را که راجع به امام زمان عجل الله فرجه است، تصحیح و کار کرده است. به هر حال یک رجل علمی است؛ حتی در داستان انتفاضه عراق هم ورود پیدا نکرد و کار ایشان غالباً کتاب و کتابخوانی و علاقه به نوشتن

مؤسسه

امام بحث ولایت فقیه را مطرح می‌کند و یک تحولی هم در حوزه نجف اتفاق می‌افتد؛ البته حوزه نجف این زمینه‌ها را داشته؛ چون حوزه‌ای بوده که در همه دوران تقریباً طلابه‌دار بوده است. همین اصول فقه مظفری که شما می‌بینید، محصول یک حرکت اصلاحی در درس‌های حوزوی بود که در «کلیه الفقه» مرحوم مظفر در المنطق و اصول فقه و فقه مقارن نمود یافت و در حقیقت یک حوزه پیشرفته‌ای آنجا طراحی شد و الآن ما از برکات آن داریم بهره‌مند می‌شویم. حوزه نجف همیشه از لحاظ طلابه‌دار بودن اصلاح، در مسیر خوبی قرار داشته و دارد؛ البته با وجود امام و حضور امام یک حرکت بسیار سریع‌تری برای رسیدن به انقلاب با طرح ولایت فقیه در سطح بحث خارج و در سطح مرجعیت ایجاد شد و توانست، یک جهشی به وجود بیاورد.

▲ اولین معلم آیت‌الله موسوی الخراسانی

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر شیخ حیدر السهلانی،
مدیر کتابخانه عمومی امام امیرالمؤمنین (ع) نجف اشرف

آیت‌الله سید محمد مهدی الموسوی الخراسانی در سال ۱۳۴۷ هجری در نجف متولد شد و نسب شریف ایشان به امام موسی کاظم (ع) می‌رسد. شروع زندگی علمی ایشان در نجف

مانند سایر طلاب علم در مکتب‌خانه‌ها بوده و ایشان ذکر می‌کنند که قبل از رفتن به مکتب‌خانه، خواندن و نوشتن را نزد مادرشان آموختند و در مدارس منتدی النشر هم درس خوانده‌اند.

▲ خادمان حرم علوی (ع) از این خاندان بروز

یافته است

حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد علی بحر العلوم،
دبیرکل مؤسسه خیریه بحر العلوم نجف

آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخراسانی در خاندان ریشه‌داری که در قرون متمادی در نجف می‌زیسته‌اند، رشد کرده است. رجالی که به علم و معرفت و ادب و حدیث شناخته می‌شوند و نیز به خدمت حرم علوی (ع) مشغول بودند، از این خاندان بروز یافته است.

و تحقیق است و در کار خودش یک شخصیت سنتی است. مهم‌ترین کاری که ایشان انجام داد، «موسوعه عبدالله بن عباس» است. این موسوعه در ۲۱ جلد چاپ شد. سابقه ندارد که کسی راجع به صحابه چنین کاری کرده باشد. راجع به اهل بیت (ع) زیاد داریم. موسوعه‌های متعدد امام مهدی (ع) و امیرالمؤمنین (ع) نوشته شده است؛ اما اینکه کسی ۲۱ جلد راجع به ابن عباس بنویسد (مشابه چنین کاری درباره اصحاب) نبوده است. ابن عباس هم یک شخصیت جنجالی است. چند جا در زندگی او چالش وجود دارد و افراد از مثبت و منفی نظر می‌دهند. ایشان این موسوعه را جمع‌آوری کرده است که در سال ۱۳۹۴ بود که این کتاب، کتاب سال جمهوری اسلامی شناخته شد.

▲ بیت اصیل و خادمان دیرینه آستان

مقدس امیرالمؤمنین (ع)

حجت‌الاسلام والمسلمین سید منذر حکیم
استاد حوزه علمیه قم

خاندان موسوی الخراسانی یک خاندان اصیل است و تبار آن‌ها به امام موسی کاظم (ع) می‌رسد. این‌ها در عراق نقش‌های گوناگونی داشتند و همین‌طور در حوزه علمیه نجف و

نسبت به آستان مقدس امیرالمؤمنین (ع). حالا این‌هایی که الآن شاخص هستند و ما معاصرشان بودیم، آیت‌الله سید حسن موسوی الخراسانی (ع) هست که وقتی امام به ترکیه و بعد به عراق تبعید شدند، کسی که مسجدش را در اختیار امام (ع) قرار داد و امام، نماز جماعت را در آن‌جا شروع کردند، آیت‌الله سید حسن موسوی الخراسانی (ع) بود. البته باید بدانید در حوزه نجف شرایط طوری بود که ما مدتی پیش خدمت آیت‌الله جنتی بودیم. ایشان می‌گفت: من خدمت امام و حاج احمد آقا رسیدم، گفتم: ببخشید ما در نجف انقلابی نبودیم؛ یعنی کم‌لطفی کردیم. حاج احمد آقا گفت: همین که به ما فحش ندادید، شما بالاترین کار انقلابی را انجام دادید؛ یعنی حوزه نجف را نسبت به امام آن قدر مسموم کرده بودند که بعضی‌ها وحشت داشتند از اینکه در کنار امام باشند و خدمت امام برسند. در آن شرایط

گزارشی از برگزاری کنگره علمی أمناء الرسل در عراق

حقیقت‌پسند

نخستین کنگره علمی أمناء الرسل با هدف شناخت و معرفی شخصیت‌های تراز حوزه‌های علمیه جهان تشیع، پس از تلاش‌های علمی و پژوهشی جمعی از فضلاء حوزه علمیه قم، با محوریت مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، تحت اشراف آیت‌الله اعرافی و همراهی مراکز و مؤسسات علمی و پژوهشی قم و نیز همکاری و میزبانی اعتبار مقدس علوی و حسینی به‌منظور پاسداشت مقام علمی و اخلاقی عالم ربانی و محقق جلیل‌القدر آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخرسان، سه‌شنبه ۲۵ مهرماه در صحن حضرت فاطمه زهرا علیها السلام حرم حضرت امیر المؤمنین علیه السلام در نجف اشرف با حضور چشم‌گیر علما و فضلاء حوزه علمیه نجف اشرف و اساتید دانشگاه‌های عراق و نیز میهمانانی از حوزه علمیه قم برگزار گردید.

▶ نشست خبری قبل از سفر

پیش از برگزاری کنگره در نجف اشرف، حجت‌الاسلام والمسلمین رضا اسکندری دبیر این کنگره، در نشست خبری با اصحاب رسانه در قم، اهداف کنگره را تشریح و با استقبال گسترده رسانه‌های ارتباط جمعی و نیز رسانه ملی از رادیو سراسری گرفته تا رادیو معارف و شبکه خبر و شبکه قرآن و معارف و نیز شبکه‌های ماهواره‌ای شیعه از جمله شبکه کربلا و الکوثر و... مواجه گردید.

از آنجا که میزبان و برگزارکننده این کنگره علمی در فاز نخست، عتبه مقدس علوی و حسینی بود، با هماهنگی به‌عمل آمده، جمعی از اساتید، فضلا و نویسندگان حوزه علمیه قم به‌عنوان میهمان و نیز صاحبان مقالات در ایران به‌همراه دبیر کنگره به عراق دعوت شدند.

قم که از دو سال پیش، توسط دبیرخانه کنگره مورد پژوهش و تحقیق قرار گرفته بود، به پاس قدردانی از تلاش‌های آیت‌الله موسوی الخراسانی به ایشان تقدیم کردند.

▲ زندگی سلیمان وار آیت‌الله موسوی الخراسانی

مسئله‌ای که باعث بهت و حیرت فضایی حوزه علمیه قم شد، زندگی زاهدانه، ساده و بی‌تکلف عالم فرزانه‌ای بود که در میانه دهه دهم عمر شریف خود، با ده‌ها اثر پژوهشی و جایگاه رفیع علمی، مورد توجه قاطبه حوزویان و دانشگاهیان و عموم مردم عراق بود؛ در خانه‌ای گلی با زیربنای مختصر و با کمترین امکانات رفاهی در میانه کوچه مسجد شیخ انصاری، پیرمردی از تبار شاگردان مکتب جعفری زندگی می‌کند که همه عمر شریف خود را برای پاسداری از مکتب حقه تشیع وقف تألیف و کتابت در دفاع از آن نموده است. دانشگاهیان دوستش دارند و حوزویان در مقابل خرمن پرفیض علم او زانوی تلمذ می‌زنند. هنگام مشاهده آثار خود در قالب موسوعه، اشک از چشمانش جاری و توصیه‌هایی را به میهمانان ارائه داد و در کمال خضوع و تواضع خود را مستحق کنگره ندانست.

▲ ورود میهمانان ایرانی به نجف اشرف

دوشنبه ۲۴ مهرماه ۳۰ نفر از نویسندگان، اساتید و محققان حوزه علمیه قم و نیز مدیر جامعة الزهراء (ع) و چندتن از محققان حوزه علمیه خاوران، برای شرکت در کنگره امناءالرسال وارد نجف اشرف شده و مورد استقبال مسئولان عتبة علوی (ع) قرار گرفتند. در سطح شهر و خیابان‌های منتهی به حرم حضرت علی (ع) و نیز ورودی‌های حرم بنرها و بیلборدهای تبلیغاتی برگزاری کنگره با تمثال آیت‌الله موسوی الخراسانی خودنمایی می‌کرد.

▲ دیدار با آیت‌الله موسوی الخراسانی

میهمانان شرکت‌کننده در کنگره نجف، پس از زیارت بارگاه ملکوتی حضرت امیر (ع) به همراه دبیر کنگره با حضور در منزل آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخراسانی، با این عالم پارسا و زاهد دیدار و حجت‌الاسلام والمسلمین اسکندری دبیر کنگره، ضمن ارائه گزارشی از روند تدوین، تألیف، چاپ و نشر موسوعه ۴۶ جلدی آثار فاخر این عالم اندیشمند در مؤسسه انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه

دیدار با آیت‌الله العظمی بشیر نجفی

میهمانان ایرانی شامگاه دوشنبه، جهت دیدار با مراجع و علمای نجف و اخذ توصیه برای هرچه بهتر برگزار نمودن این‌گونه فعالیت‌ها با حضور در بیت حضرت آیت‌الله بشیر نجفی، با این مرجع تقلید دیدار کردند. حضرت آیت‌الله بشیر نجفی با قدردانی از تلاش‌های انجام‌شده در معرفی آثار علمی علمای بزرگ، حوزه علمیه نجف را برکت حرم نورانی امیرالمؤمنین علیه السلام دانستند و گفتند: علم اهل بیت علیهم السلام از این آستان مبارک به اقصی نقاط دنیا صادر شده و می‌شود و عالمان تربیت‌شده در این وادی، نور را باید به دنیا معرفی نمود. ایشان با قدردانی از پژوهش‌های انجام‌شده در رشته‌های گوناگون در قم، توسعه گفتمان‌های علمی دو حوزه بزرگ قم و نجف و دیگر مراکز علمی شیعی را برای وحدت رویه در پرداختن به مسائل روز دنیا یک ضرورت دانستند و با تأکید بر موسوعه-نویسی آثار علمی عالمان، این آثار را حاصل سال‌ها تتبع و تحقیق یک عالم دانستند که با تدوین این‌گونه موسوعه‌ها، آیندگان به عظمت علمی و سیره و سنت اهل علم و دانش پی خواهند برد.

دیدار با آیت‌الله العظمی فیاض

صبح روز سه‌شنبه و چند ساعت قبل از افتتاحیه، دبیر کنگره و مدعوین ایرانی، جهت کسب رهنمون و ارائه گزارشی از مراحل برگزاری کنگره امناء‌الرسال با حضرت آیت‌الله فیاض از دیگر مراجع عظام تقلید نجف دیدار کردند. ایشان با تجلیل از شخصیت علمی آیت‌الله موسوی الخراسانی، زندگی زاهدانه و اطلاعات علمی این عالم فرهیخته را ستوده و توصیه کردند: با این‌گونه فعالیت‌ها باید آثار دیگر علمای شیعه را جمع نمود. حوزه با قدمت و مبارک نجف، مهد پرورش عالمان بزرگ شیعه از اقصی نقاط جهان به‌ویژه کشورهایی چون ایران، افغانستان، آذربایجان و دیگر بلاد اسلامی بوده است؛ اما با وجود رژیم منحوس صدام، روزگاری بر حوزه نجف گذشت که تعداد طلاب این حوزه کهن، کمتر از هزار نفر بود و اینک بعد از سال‌های غربت و تنگدستی، شاهد شکوفایی دوباره این حوزه تاریخ‌ساز هستیم. طلاب کشورهای ایران، افغانستان و دیگر بلاد با تحمل مشقت‌ها و ملامت‌های زیاد و کمترین امکانات رفاهی، باعث رونق بیش از پیش این حوزه مبارک شدند و باید حوزه علمیه قم را تالی تلو

حوزه علمیه نجف دانست. هجرت عالمان به بلاد اسلامی بسیار تأثیرگذار است. به برکت این هجرت‌ها، هم‌اینک در دورترین روستاهای افغانستان با پشتیبانی مردم، طلاب و روحانیون به‌عنوان متولی امور شرعی و دینی مردم در مساجد و مناطق مستقر هستند که همه اینها به برکت انفس قدسیه اهل بیت علیهم‌السلام و تلاش‌های زاهدانه عالمان در طول تاریخ است.

▀ مراسم افتتاحیه کنگره امناء الرسل

عصر روز سه‌شنبه صحن حضرت فاطمه زهرا علیها‌السلام حرم حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام، شاهد برگزاری نخستین کنگره امناء الرسل برای پاسداشت مقام علمی و اخلاقی آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخراسان بود. از صحنه‌های قابل توجه و متفاوت با دیگر همایش‌ها و کنگره‌های حوزوی، علاوه بر علما و فضلا و اندیشمندان حوزه‌های علمیه ایران و عراق، حضور انبوه اساتید دانشگاه از مناطق مختلف عراق بود؛ بخش اعظمی از شبستان صحن، مملو از حضور اندیشمندان عراقی بود. کنگره با تلاوت آیاتی از کلام‌الله مجید آغاز شد و سپس پیام تولیت آستان مقدس علوی به کنگره قرائت شد. سخنرانان به ایراد سخن پرداخته و هرکدام به نوبه خود، ابعاد شخصیتی و علمی و اخلاقی آیت‌الله موسوی الخراسان را به تفصیل بیان کردند. از ایران حجج اسلام والمسلمین احمد مبلغی و محمد حسن زمانی، به ضرورت تعامل حوزه علمیه کهن نجف با حوزه علمیه نوآور قم برای رسیدن به تحولات اساسی در ابواب مختلف فقهی، اصولی، کلامی، فلسفی، حدیثی و... پرداختند که مورد توجه حاضران قرار گرفت.

▀ گزارش دبیر کنگره در نجف

دکتر سلیم الجصانی، رئیس کنگره امناء الرسل در نجف، با تقدیر از حضور اندیشمندان ایران و عراق در این کنگره، گفت: این همایش به پاس دستاوردهای قلمی و علمی علامه موسوی الخراسان و تأثیر آن بر فضای علمی حوزه

حقوق‌بصیر

متولیان امر دین باید تمهیداتی بیندیشند که تعالیم دین را به‌گونه‌ای اجرا کنند تا مردم و جوانان مشتاق دینداری شوند. رسالت اصلی امروز حوزه علمیه قم و نجف، تبیین ویژگی‌های دین مبین اسلام به‌عنوان تأمین‌کننده نیازهای مادی و معنوی بشریت است.

اصالت نجف و نوآوری قم با یکدیگر عجین شوند

حوزه علمیه قم و نجف می‌توانند با همکاری و هم‌افزایی یکدیگر، جنبش علمی پویایی را در سطح جهان پدید آورند. اگر عمق فلسفی حوزه علمیه قم و قدمت فقهی حوزه کهن نجف، در کنار هم قرار گیرند، قابلیت ایجاد تحول علمی در جهان را دارند و اگر اصالت نجف و نوآوری قم با یکدیگر عجین شود، فقه، نیازهای نسل تحول‌خواه را تأمین خواهد کرد.

مراسم افتتاحیه کنگره با سخنان حجت‌الاسلام والمسلمین کشمیری نماینده آیت‌الله‌العظمی سیستانی در اروپا، با تجلیل از مقام علمی آیت‌الله موسوی الخراسانی ادامه یافت و سپس یکی از روحانیون فاضل نجف، به شعرخوانی در مدح اهل بیت علیهم‌السلام پرداخت.

و دانشگاه برگزار شده و با تلاش دو آستان مقدس امام علی و امام حسین علیهم‌السلام و نیز همراهی حوزه علمیه قم و مراکز علمی آن، برای احیای میراث علمای شیعه برگزار شده است. تجلیل از شخصیت آیت‌الله سید محمد مهدی موسوی الخراسانی، به دلیل جایگاه علمی ایشان است. نشست‌های علمی این کنگره، طی دو روز در رواق‌های آستان مطهر علوی برگزار می‌شود. نخستین نشست برای افتتاح این همایش در رواق حضرت آمنه بنت وهب علیها‌السلام و دومین نشست در سالن مالک‌اشتر برگزار می‌شود.

قم و نجف مکتب نقدگرای آیت‌الله موسوی الخراسانی را توسعه دهند

حجت‌الاسلام والمسلمین احمد مبلغی در پاسداشت مقام علمی آیت‌الله موسوی الخراسانی گفت: آیت‌الله موسوی الخراسانی در حوزه نقد صاحب‌نظر و مطالبه‌گر است. امیدواریم مکتب نقدگرای این عالم پارسا، مورد توجه و اهتمام حوزه‌های علمیه مخصوصاً نجف و قم گردد. جهان امروز تشنه معرفت است و شایسته است، اندیشه‌های والای معرفتی تشیع را به جهان ارائه دهیم.

▲ رونمایی از موسوعه ۴۶ جلدی آثار آیت‌الله موسوی الخراسانی

از دیگر برنامه‌های روز افتتاحیه، رونمایی از موسوعه ۴۶ جلدی آثار آیت‌الله موسوی الخراسانی بود که پس از دو سال تحقیق و پژوهش و جمع‌آوری آثار توسط گروهی از فضلاء حوزه علمیه قم و همکاری و مساعدت عتبه علوی و حسینی، توسط انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، به زیور طبع آراسته شده بود. حجت‌الاسلام والمسلمین اسکندری در این خصوص، از همه مراکز و مؤسسات و نیز پژوهشگرانی که دبیرخانه امناء‌الرسال را در تدوین این موسوعه ارزشمند یاری کرده‌اند، تقدیر و سپاسگزاری نمود.

▲ ارائه هشتاد مقاله علمی در کمیسیون‌ها

روز نخست کنگره بعد از نماز مغرب و عشاء، با ارائه مقالات حوزویان و دانشگاهیان در کمیسیون‌های علمی ادامه یافت. در این کنگره، هشتاد مقاله علمی در کمیسیون‌های چهارگانه در سه نوبت، شامگاه سه‌شنبه ۲۵ مهر و صبح و عصر چهارشنبه ۲۶ مهر، پیرامون منهج علمی و دیدگاه‌های آیت‌الله موسوی الخراسانی، توسط اندیشمندان عراق و ایران قرائت شد. نکته قابل توجه در ارائه مقالات، حضور بانوان دانشگاهی عراق و نیز بانوان طلبه ایرانی بود که مورد استقبال شرکت‌کنندگان قرار گرفت.

▲ مراسم اختتامیه و تجلیل از برگزیدگان

کنگره امناء‌الرسال، پس از دو روز بحث و بررسی پیرامون ابعاد شخصیتی آیت‌الله موسوی الخراسانی، شامگاه چهارشنبه با تجلیل و تکریم از صاحبان آثار و نیز دست‌اندرکاران اجرایی به‌کار خود پایان داد. تجلیل از مقالات

حقوق‌بصیر

برگزیده فضای حوزه علمیه قم و نیز مسئولان نهادهای حوزوی و دست‌اندرکاران مراکز علمی قم، از دیگر برنامه‌های اختتامیه این کنگره بود. در این مراسم، مدیران آستان مقدس علوی و حسینی، با اهدای لوح تقدیر و سپاس، از حمایت‌ها و پشتیبانی‌های آیت‌الله علیرضا اعرافی، مدیر حوزه‌های علمیه ایران، به‌منظور برگزاری این همایش علمی، تجلیل به‌عمل آوردند.

آستان مقدس علوی و حسینی، علاوه بر تقدیر از آیت‌الله اعرافی از رئیس سازمان اوقاف و امور خیریه، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، حجج اسلام والمسلمین یوسفی غروی، رضا اسکندری، رضا مختاری، عباس اسکندری، محمد فاکر میبدی، فتح‌الله نجارزادگان، سیدحسن طیب حسینی، محمدتقی ربانی، حسن مولایی، سیدمندر حکیم، محمدالحسون، علیرضا فراهانی، مریم قوجانی خامنه و دیگر فعالان این کنگره برای تلاش‌های مجدانه علمی، اجرایی و نظارتی در طول برگزاری و نیز تدوین موسوعه ماندگار ۴۶ جلدی آیت‌الله موسوی الخراسان، تقدیر به‌عمل آوردند.

▲ دیگر برنامه‌های شرکت‌کنندگان ایرانی امناء الرسل

یکی از اهداف از پیش تعیین‌شده برگزاری کنگره امناء الرسل، ایجاد فضای علمی و مباحثات و نیز معرفی ظرفیت‌های دو حوزه بزرگ نجف و قم، برای تبادل اطلاعات علمی و نیز آخرین یافته‌های پژوهش‌گران و مجتهدان و صاحب‌نظران حوزوی در رشته‌های گوناگون فقهی، اصولی، فلسفی، کلامی و... و آشنایی با مؤسسات و میراث ماندگار تشیع است که این مهم، در سفر فضلی شرکت‌کننده در این کنگره، مورد توجه و اهتمام قرار گرفت و میهمانان حوزه علمیه نجف، در دیدار با برخی شخصیت‌های علمی و نیز بازدید از کتابخانه‌ها و مؤسسات حوزوی نجف، کاظمین و کربلا به بحث و گفت‌وگو نشستند.

▲ دیدار رئیس جامعه الزهراء علیها السلام با علمای نجف

خانم برقی مدیر جامعه الزهراء علیها السلام به‌همراه بانوان صاحب‌مقاله در کنگره امناء الرسل در دیدارهای جداگانه‌ای با حضرات آیات بشیر نجفی، فیاض، موسوی الخراسان و سیدعلی سبزواری، با ارائه گزارشی از نحوه تحصیل، تدریس و پژوهش بانوان در حوزه علمیه خواهران، آمادگی حوزه علمیه خواهران ایران را برای پذیرش بانوان علاقه‌مند عراقی به تحصیل دروس حوزوی اعلام نمود.

▲ بازدید از کتابخانه علامه امینی رحمته الله علیه در نجف

از دیگر برنامه‌های هیئت اعزامی به نجف اشرف، بازدید از کتابخانه تخصصی امیرالمؤمنین علیه السلام بود که یادگار ماندگار علامه امینی رحمته الله علیه صاحب‌کتاب گران‌سنگ الغدیر است. وجود کتب خطی از قرون مختلف و نحوه نگهداری از این نسخ گران‌ارج و عطر روح‌نواز عنایت حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام فضای کتابخانه را متمایز نموده است. تولیت کتابخانه آیت‌الله امینی، با ابراز خرسندی از حضور فضلی حوزه علمیه قم در این کتابخانه، گفت: در زمان رژیم بعث، سال‌های سختی بر این کتابخانه و حوزه علمیه نجف گذشت تا جایی که عوامل صدام، چندین مرحله قصد تخریب و محو آثار این کتابخانه را داشتند؛ ولی با عنایت حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام توطئه‌های آنان خنثی می‌شد و هم‌اکنون یکصد هزار جلد کتاب، در مخزن این کتابخانه موجود می‌باشد و روزانه اهل تحقیق و تتبع به آن مراجعه می‌کنند. قدیمی‌ترین نسخه خطی قرآن کریم و نیز نسخه خطی کتاب شفای بوعلی سینا در این کتابخانه وجود دارد و علاوه بر آن، نسخه‌های خطی و نایاب از فقها و علمای بزرگ از ذخیره‌های ارزشمند این کتابخانه است. حجت‌الاسلام سهلانی، ضمن استقبال از توسعه همکاری‌های علمی حوزه علمیه قم و نجف اشرف، شناخت توانمندی‌های علمی قم و نجف برای جذب دنیا به آموزه‌های ناب شیعی را بسیار تأثیرگذار دانست.

▲ بازدید از بیت امام خمینی علیه السلام

بیت امام خمینی علیه السلام در نجف اشرف، یادآور غربت و مظلومیت بنیانگذار جمهوری اسلامی در دوران تبعید است که هم‌اکنون با حضور حجت‌الاسلام سیدعلی خمینی، به یکی از جذابیت‌های نجف برای زوار ایرانی تبدیل شده است؛ منزل امام در نزدیکی مسجد شیخ انصاری است که امام جماعت آن، هنگام عزیمت امام خمینی علیه السلام به نجف، والد آیت‌الله موسوی الخراسان بوده و پس از استقرار امام خمینی علیه السلام در این بیت، ایشان امامت جماعت مسجد شیخ انصاری را به امام خمینی واگذار می‌کنند، آن‌گونه که نقل شده، آیت‌الله موسوی الخراسان نیز، هم‌مباحثه مرحوم حاج آقا مصطفی می‌شود و اولین کسی که از شهادت مرحوم آیت‌الله مصطفی خمینی رحمه الله علیه مطلع می‌شود، ایشان است که همواره به عنوان یکی از خاطرات تلخ خود از آن یاد می‌کند.

▲ بازدید از کتابخانه و مقبره شیخ آقابزرگ تهرانی رحمه الله علیه

«الدَّرْبَعَةُ إِلَى تَصَانِيفِ الشَّيْعَةِ» مشهور به الذریعه، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین دایرة‌المعارف کتاب‌شناسی شیعه به زبان عربی، نوشته آقابزرگ تهرانی است؛ الذریعه فراتر از یک دایرة‌المعارف کتاب‌شناختی است و شیخ آقابزرگ، علاوه بر جمع‌آوری میراث مکتوب شیعه، مقالاتی تحقیقی نیز، در کتاب نگاشته است.

تولیت کتابخانه که اکنون طلبه جوانی است، می‌گوید: این کتابخانه را شیخ آقابزرگ تهرانی رحمه الله علیه در سال ۱۳۵۴ ق. برابر با ۱۳۱۴ شمسی تأسیس نمود. در آن زمان بیش از ۵۰۰۰ جلد کتاب، در موضوعات تاریخ، زیست‌نامه، فهرست‌های عمومی، فهرست‌های خصوصی، دایرة‌المعارف‌ها و... وجود داشته است؛ متأسفانه در زمان صدام، نسخه‌های خطی این کتابخانه، به سرقت رفته و هم‌اینک نیز، نسخه‌های چاپی قدیمی ارزشمندی در کتابخانه وجود دارد و روزانه مورد

حَقِيقَةُ

مراجعه طلاب و دانشجویان می‌باشد. او می‌گوید: در طول حیات شیخ آقابزرگ تهرانی رحمته‌الله علیه، طلاب و اهل مطالعه و تحقیق از این کتابخانه بهره می‌بردند. خود شیخ آقابزرگ، با کهولت سن و اشتغال بسیار و ضعف پیری، مراجعان را راهنمایی و به آنان کمک می‌کرد. امروزه مرقد مطهرش در کتابخانه، یادآور حضور ایشان در آن است.

▲ حضور در بیت مرحوم آیت‌الله العظمی سید عبدالأعلی سبزواری

با گذشت بیش از سه ده از رحلت آیت‌الله العظمی سید عبدالأعلی سبزواری رحمته‌الله علیه، بیت آن مرجع والامقام، هنوز مورد توجه و مراجعه مردم عراق است و آیت‌الله سیدعلی سبزواری فرزند ایشان، تمشیت امور علمی و تحقیقی و نیز احیای آثار پدر را بر عهده دارد. آیت‌الله سبزواری با استقبال از فضلا و اندیشمندان حوزه علمیه قم، اقدام آنان در برگزاری کنگره امناءالرسال را ستود و با تمجید از شخصیت آیت‌الله موسوی الخراسان، بر حفظ میراث شیعه تأکید کرد و گفت: حوزه قم و نجف، باید مقام حدیث را پاس بدارند. بنده نگران حذف حدیث به بهانه سست بودن اعتبار برخی از روایات هستم؛ درحالی‌که کتاب‌های حدیثی مانند اصول کافی شیخ کلینی، خصال شیخ صدوق و بحارالانوار و ...، از معتبرترین روات تاریخ اسلام، نقل حدیث نموده و نباید اجازه داد، این سرمایه‌های شیعه دست‌خوش روشن‌فکران شود.

▲ دیدار با نماینده مقام معظم رهبری در عراق

آیت‌الله سیدمجتبی حسینی، نماینده ولی‌فقیه در عراق و عضو خبرگان رهبری، در دیدار اعضای برگزاری کنگره امناءالرسال در نجف اشرف، اظهار کرد: بحمدالله برگزاری این کنگره در نجف اشرف، اقدام ارزشمندی بود؛ چراکه

حَقِيقَةُ

سفر به کربلای معلی

برگزاری موفق کنگره و دید و بازدیدهای علمی در نجف اشرف، نمای همکاری‌های علمی قابل قبولی را در ذهن میهمانان شرکت‌کننده ترسیم نمود و می‌بایست، برای هرچه بهتر بارور کردن نهال توسعه همکاری‌های دو حوزه بزرگ قم و نجف، کرسی‌های گفت‌وگو را توسعه داد. در این خصوص متولیان اعتبار مقدس، ظرفیت بی‌بدیلی برای اندیشیدن تمهیدات لازم جهت استمرار این اقدام مبارک در عراق است؛ لذا گروه اعزامی، پس از مذاکرات فشرده علمی، نجف را به‌قصد دیگر اعتبار مقدس، ترک کرده و عازم کربلای معلی شدند تا ضمن زیارت مرقم مطهر حضرت سیدالشهدا علیه السلام و یاران با وفایش و نیز حضرت قمر بنی‌هاشم علیه السلام، با تولیت آستان مقدس حسینی دیدار و ضمن تقدیر از حمایت‌های ایشان در برگزاری کنگره ائمه‌الرسال، برای استمرار آن به بحث و گفت‌وگو بنشینند.

جامعه علمی حوزوی و دانشگاهی در عراق به‌خصوص نجف اشرف، نگاه ویژه‌ای به تکریم عالمان دارند و حضور با شکوه علما، اساتید، طلاب و دانشجویان، مؤید این ادعاست. باید با برنامه‌ریزی مناسب و برگزاری جلسات، حلقه‌های وصل میان حوزه‌های علمیه قم و نجف به‌صورت مستمر دنبال شود. حضور اساتید و صاحب‌نظران حوزه علمیه به‌صورت گعده‌ها و نشست‌های علمی با اساتید و صاحب‌نظران حوزه نجف و همچنین حضور این عزیزان در ایران، می‌تواند اثرات ارزشمندی را برجای گذارد. سخنرانی آنان به زبان عربی، الفت و قرابت بیشتری را میان حوزویان و دانشگاهیان عراق به‌ویژه نجف اشرف ایجاد کرد. به دست آوردن چنین فرصتی واقعاً کم‌نظیر است که با محوریت علمی از حوزه علمیه جهان تشیع، طلاب و دانشجویان گردهم آیند و با اندیشه‌های علمی ایشان آشنا شوند.

دیدار با حجت‌الاسلام والمسلمین عبدالمهدی کربلایی نماینده آیت‌الله‌العظمی سیستانی در کربلای معلی

حجت‌الاسلام والمسلمین عبدالمهدی کربلایی، با تقدیر از زحمات دست‌اندرکاران کنگره انماءالرسال، برگزاری موفق آن را شروع خوبی برای استمرار این‌گونه کنگره‌ها دانست و گفت: ره‌آورد این‌گونه کنگره‌ها و تدوین موسوعه‌های علمای بزرگ، در حقیقت احیای تراث اهل بیت علیهم‌السلام است و حرم مطهر حسینی، برای تداوم این حرکت زیبا، همه تلاش خود را خواهد کرد. این ایده، بسیار مهم و قابل توجه است و علاوه بر اعتبار مقدس، باید حوزه علمیه و ارکان آن نیز، همانند گذشته باب گفت‌وگوهای علمی را بیش از گذشته باز کنند تا به تعبیر حضرت رضا علیه‌السلام خوبی‌های کلام اهل بیت علیهم‌السلام برای مردم بازگو شود و مردم نیز، مشتاق این مطالب مفید هستند و تبعیت می‌کنند. امیدواریم مطالب گفته‌شده در این کنگره، علاوه بر عربی، به فارسی نیز نگاشته شود تا همه مطالب و موسوعه‌های مرتبط با آیت‌الله موسوی الخراسان در بین حوزویان و دانشگاهیان تبیین گردد.

کاظمین و کتابخانه سید هبة‌الدین شهرستانی

در مجاورت بارگاه ملکوتی امامین کاظمین علیهم‌السلام، تابلویی با عنوان «مکتبه‌الجوادین العامه» توجه اهل علم و تحقیق و پژوهش را به خود جلب می‌کند. مؤسس این کتابخانه آیت‌الله سید هبة‌الدین شهرستانی است که مقبره او نیز در کتابخانه است. در نجف مشارکت جدی در مبارزات شیعیان عراق داشت و به همین دلیل، مدتی در شهر حله زندانی بود. در جنگ جهانی اول، همراه سیدمصطفی کاشانی و آخوند ملاکاظم خراسانی

حَقِيقَةُ

به جبهه رفت.

تلاش برای وحدت

آیت‌الله شهرستانی، با اندیشمندان اهل سنت مقیم مصر، محمد عبده و محمد رشیدرضا، صاحب مجله «المنار» و گردانندگان مجلات «المقتطف» و «الهلال» ارتباط برقرار ساخت و میان مراکز فرهنگی شیعه و سنی در عراق، مصر و سوریه پیوند پدید آورد. تأسیس این کتابخانه در سال ۱۳۶۰ قمری مطابق با ۱۳۲۰ شمسی نیز، در راستای فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی ایشان بوده است. مجله کتاب‌شناسی شیعه، فهرست نسخ خطی این کتابخانه را احصاء نموده و کتابخانه هم‌اینک محل مراجعه اهل تحقیق و پژوهش و نیز سالن مطالعه برای طلاب و دانشجویان می‌باشد.

حسن ختام

گفتنی است یکی از اهداف از پیش تعیین شده برگزاری کنگره امناء الرسل، ایجاد فضای علمی و مباحثات و نیز معرفی ظرفیت‌های دو حوزه بزرگ نجف و قم، برای تبادل افکار و اطلاعات علمی و نیز آخرین یافته‌های پژوهشگران و مجتهدین و صاحب‌نظران حوزوی در رشته‌های گوناگون فقهی، اصولی، فلسفی، کلامی، تاریخی و... آشنایی با مؤسسات و میراث ماندگار تشیع است که این مهم در سفر فضلالی شرکت‌کننده در این کنگره مورد توجه و اهتمام ویژه قرار گرفت و تا حدودی عملی شد، چنان‌که میهمانان ایرانی در دیدار با برخی شخصیت‌های علمی و نیز بازدید از کتابخانه‌ها و مؤسسات حوزوی نجف، کربلا و کاظمین به بحث و گفت‌وگو نشستند و با هم تبادل نظر کردند.

تقدیر و تشکر از هماهنگی‌های کمیته اجرایی کنگره بین‌المللی امناء الرسل

در پایان از همه متصدیان این کنگره بزرگ علمی، مهمانان شرکت‌کننده و میزبان‌های محترم در کشور عراق و همچنین از جناب حجت‌الاسلام والمسلمین سید حسن طیب حسینی دبیر کمیته اجرایی کنگره أمناء الرسل که تمشیت امور اجرایی کنگره را بر عهده داشت و با تشکیل تیمی منسجم، اقدامات ارزنده‌ای در خصوص هماهنگی‌های این سفر علمی از تشریفات گرفته تا امور رسانه‌ای و نیز تدارکات، به عمل آورد قدردانی می‌شود.

هماهنگی با مسئولین مجمع امام حسن مجتبی علیه السلام در جوار بارگاه ملکوتی حضرت امیرالمومنین علیه السلام و استقبال گرم و به یاد ماندنی مدیر و کارکنان محترم این مجمع در بدو ورود به نجف اشرف و اسکان بدون فوت وقت میهمانان، نشانگر عمق علاقه و صمیمیت میزبانان ارجمند به ویژه جناب آقای دکتر سلیم الجصانی دبیر محترم کنگره در عراق بود.

از ابتدای برگزاری کنگره حضور تیم رسانه‌ای عراقی، علاوه بر تیم اعزامی از ایران از صحنه‌های قابل توجه در محل استقرار میهمانان بود که در گفت‌وگوهای جداگانه با میهمانان و نیز شخصیت‌های علمی عراق ابعاد علمی و شخصیتی آیت‌الله موسوی الخرسان و لزوم توسعه گفتمان علمی حوزه‌های علمیه جهان تشیع را تبیین نموده و در مدت زمان حضور میهمانان در عراق در رسانه‌های این کشور و نیز شبکه‌های ماهواره‌ای منعکس می‌شد.

همچنین هماهنگی‌های خوبی که کمیته اجرایی کنگره در سفر به کربلای معلی برای حضور میهمانان در کربلا و سپس به کاظمین و سامرا به عمل آورد و نیز از جناب آقای مشتاق مظفر که به نمایندگی از عتبه حسینی میزبانی اساتید و فضلالی شرکت‌کننده در کنگره را برعهده داشت تقدیر و تشکر به عمل می‌آید.

مکتوبه

گزارش تصویری

اختتامیه و تجلیل از برگزیدگان

حَقِيقَةُ صِدْقٍ

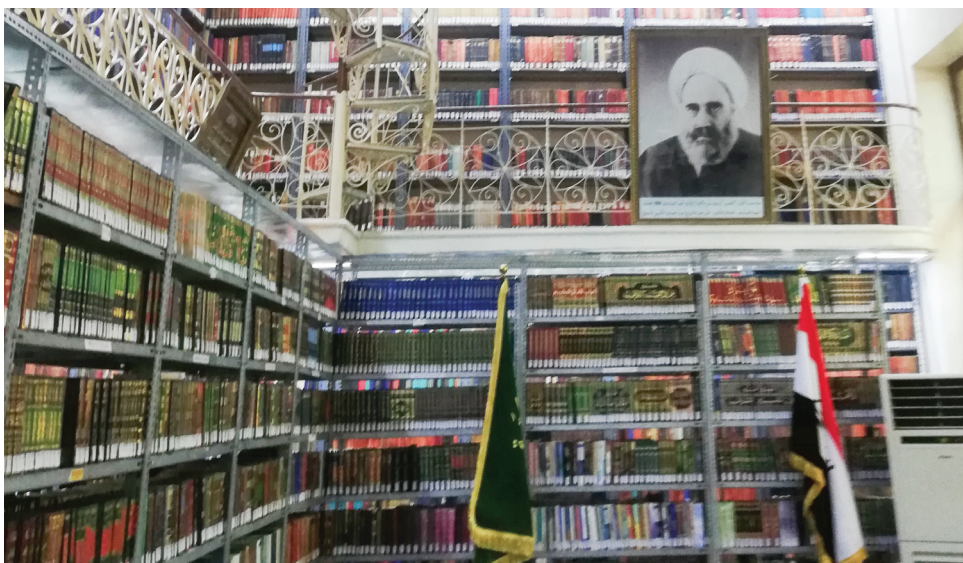

کمیسیون‌های تخصصی کنگره

بازدید از کتابخانه علامه امینی نجف اشرف

بازدید از بیت امام خمینی قُدسیُّه در نجف اشرف

بازدید از مقبره و دیدار با بیت آیت الله سبزواری

